

Mažvydas Karalius

Moteriškasis *habitus* „štangos“ sporte: lytis ir simbolinis dominavimas

Santrauka. Pagrindinis straipsnio tikslas – rekonstruoti socialinį „štangos“ sporto lauką ir moteriško *habitus* jame veikimo principus. Remiantis P. Bourdieu siūlomomis sąvokomis, norima parodyti, kad sportinis moterų kultūrizmas ir moterų kūno fitnesas yra neatsiejami nuo galios struktūrų ir jų sąsajų su lytiškumo kategorijomis. Taikant kokybinę metodologiją, straipsnyje pristatoma pusiau struktūruotų interviu analizė su sportininkėmis, sykiu atsakant į pagrindinį tyrimo klausimą: kokios įkūnytos taisyklės įgalina (arba riboja) moterų patekimą į sportinį lauką, jei šis tradiciškai apibrėžiamas kaip vyriškas? Straipsnyje teigiama, kad, be sportinio režimo ir kūno treniravimo, jėgos sportininkėms keliamas ne mažiau svarbus reikalavimas tinkamai įkūnyti socialiai priimtina moteriškumą, šiuos du kriterijus suvokiant kaip pagrindines šios sporto šakos lauko taisykles. Galiausiai į „štangos“ sportininkes pasiūloma žvelgti kaip į „suderinto kūno“ savininkes – kas dieną balansuojančias ant nepakankamo moteriškumo ir perdėto vyriškumo ribos. Pabaigoje aptariamos moterų praktikuojamos strategijos siekiant normalizuoti sportinės ir ne sportinės tapatybių konfliktą.

Pagrindiniai žodžiai: sporto sociologija, kūno sociologija, Pierre Bourdieu, kultūrizmas, kūno fitnesas, *habitus*.

Keywords: *sociology of sport, sociology of body, Pierre Bourdieu, bodybuilding, the body fitness, habitus.*

Įvadas

Keičiantis XX a. visuomenei, įdomiu kultūrinio atsaku į masinę visuomenės feminizaciją tapo sportas. Ilgą laiką sportas kaip socialinė ir kultūrinė sistema palaikė išimtinai vyrų kolektyvinę tapatybę. Jame visada akivaizdžiai buvo išreiškiamas atsiribojimas nuo visko, kas yra moteriška. Nors sportas apėmė komandinio pobūdžio žaidimus, tokius kaip regbis ar futbolas, sportinis kultūrizmas, būdamas individualistinė šaka, irgi buvo „išrastas“ ir praktikuojamas išimtinai vyrų. Perimant dominuojančius lyčių

stereotipus, kai socialiniai ir psichologiniai lyčių skirtumai argumentuojami biologiniais aspektais, vyrai kultūrizme tapo savaime suprantamais šios sporto šakos atstovais. Moterų įsitraukimas į bet kokią daugiau fizinio pajėgumo reikalavusį sportą visada kėlė abejonių, nes tai pirmiausia reikšė lytiškumo transgresiją. Todėl iki XX a. vidurio sportas buvo griežtai lyčių pagrindu segreguota institucija. Ne išimtis buvo ir kultūrizmas, valingas darbas su kūno raumenimis ir jų estetiniu pristatymu. Bet nuo 1965 m. vykstantis „Ms. Olympia“ renginys, kuriame

ant scenos pirmą kartą atsistojo ir moterys, tapo svarbiu žingsniu pripažįstant ne tik didėjantį kultūrisčių skaičių, bet ir tradicinės lyčių tvarkos eizėjimą svarbiausiose sporto institucijose.

Tačiau turint omenyje istoriškai susiklosčiusį jėgos sporto ir „natūralų“ vyriškų tapatybių susietumą, pirmosios kultūristės, demonstravusios iki tol nematytus raumenis, būdavo sutinkamos su pašaipa. Ši nuostata neišnykusi ir šiandienos visuomenėje. Kaip reikėtų žvelgti į „štangos“ sporte atsidūrusį moters kūną – kaip peržengiantį tradicinę moters kūno sampratą ar kaip sutvirtinantį įprastą pasyvaus moteriškumo vaizdinį? Koks moters kūnas apskritai šioje sporto šakoje yra vertinamas kaip geras ir siektinas?

Ieškant atsakų į šiuos ir kitus klausimus, tikslinga pasitelkti Pierre'o Bourdieu sąvokas – *habitus*, *laukas*¹ ir *simbolinė prievarta*, – kurios šiek tiek išplečia sociologinę analizę. Tyrime nebegalima apsiriboti klasikiniu individualių įsitikinimų ar struktūrinių veiksnių pažinimu, bet reikėtų domėtis įkūnytais kolektyvumą išreiškiančiais polinkiais ir nuostatomis. „Štangos“ sportas (pakaitomis šiame tekste dar vadinamas ir *jėgos sportu*) gali būti apmąstomas kaip *laukas* – santykių tarp įvairių susijusių socialinių veikėjų vieta, turinti savitą struktūrą ir praktinio veikimo (dažniausiai – vyrišką) logiką. Simbolinės prievartos koncepcija įgalina kultūroje atkoduoti dominavimo formą, skirstančią vyrų ir moterų kūnus į tinkamus ir atmestinus. Todėl pagrindinis straipsnio rūpestis buvo išsiaiškinti, ar dėl XX a. vykusios visuomenės feminizacijos, įgalinusios sporto

lauko liberalėjimą ir techniškai užtikrinusios moterų galimybes į jį įsitraukti, galima sakyti, jog feminizmo užduotis baigta?

Pusiau struktūruotų interviu su kultūrizmo ir kūno fitneso atstovėmis analizė atskleidžia pačių sportininkų reprezentacijas apie save, kūniškumą ir socialumo dimensiją. Kaip bus detaliau iliustruota toliau, moterims, norint būti „štangos“ sportininke, privalu laikytis dviejų taisyklių rinkinių: pirmasis – sportinių praktikų visuma, o antrasis – tinkama moteriškosios lyties reprezentacija varžybose. Sportininkės kūną galima konceptualizuoti kaip *suderintą kūną* – įkūnijantį ir proporcingą dalį „vyriškumo“ (fizinės jėgos, ištreniuotų raumenų, valios ir t. t.), ir dalį „moteriškumo“ (išvaizdos, bendros estetikos ir t. t.). Norint tai tinkamai suprasti, būtina peržengti sporto *lauko* ribas, kartu atkreipiant dėmesį, kaip sportininkės taiko skirtingas savo tapatybės normalizavimo strategijas, kurios leidžia joms išlikti sykiu ir moteriškoms, ir priartėti prie suderinto kūno idealo.

Tačiau, prieš pristatant tyrimo medžiagą, pradžioje reikia šiek tiek aptarti du dalykus. Pirmą, sporto kaip socialinės ir lyčių pagrindu segreguotos institucijos klausimą, antra, P. Bourdieu pasiūlytas teorines sąvokas, kurios struktūravo bendrąsias tyrimo prielaidas ir metodologinius sprendinius.

1. Įgalinti ir įkalinti kūnai: sportas kaip socialinė institucija

Lyčių problematikos tyrinėtojas Michaelis A. Messneris teigė, kad per pastaruosius

¹ Šiame tekste P. Bourdieu sąvoką *laukas* rašoma kursyvu, nes norima pabrėžti šios sąvokos teorinį turinį ir atskirti nuo bendrinės kalbos žodžio „laukas“.

šimtą metų vyrai ir vyriškumas, kaip savasties struktūra, išgyveno du reikšmingus krizės laikotarpius, kuriuos paskatino visuomenės organizacijos ir darbo pasidalijimo lūžiai. XIX a. vidurio–XX a. pradžios moderniaje pasaulyje plečiantis urbanizacijai, vyrai ir moterys iš kaimo vietovių kėlėsi dirbti į fabrikus ir gamyklas, todėl mažėjo fizinio, rankomis dirbamo darbo poreikis. Gerovės valstybė ėmė vis labiau rūpintis viešųjų paslaugų plėtra (pavyzdžiui, steigiami ir valstybės išlaikomi vaikų darželiai, mokyklos), pačią darbo rinką transformuojant į vis labiau įtraukiančią moteris ir moterų atliekamą darbą. Nors šeimos maitintojo vaidmuo iki šių dienų išliko svarbi vyriškosios socialinės tapatybės dalis, tuo metu prasidėjusi masinė visuomenės feminizacija kėlė vyrams nerimą ir socialinį neužtikrintumą (Messner 1988; 200). Gynybinio hegemoninio vyro tipo – heteroseksualaus, baltojo, priklausančio viduriniam ar aukštesniajam sluoksniui – atsaku tapo pabrėžtinai šiurkštumas, agresyvumas ar net smurtas, kuriais mėginta susigrąžinti savo autoritetą, pademonstruojant galią prieš kitus – pažeidžiamesnius – vyrus, vaikus ir, svarbiausia, moteris (ten pat; 200–201).

Sportas, kaip socialiai įtvirtinta institucija ir santykinai savarankiškas *laukas* (Bourdieu 1978; 823), taip pat susiformavo kaip viena atsako į visuomenės feminizaciją formų. Kietos kolektyvinio sporto šakos buvo traktuojamos kaip vyriškosios tapatybės kūrimo ir homosocialinio ryšio tarp vyrų palaikymo vieta, galinti kompensuoti „tikrąjį vyriškumą“, kurio įrodymo būdų visą XX a. drastiškai mažėjo (Messner 1992; 7). Organizuotas sportas buvo institucionalizuotas palyginti neseniai – tik buržuazinės Anglijos

laikų privačiose mokyklose. Tai buvo veikla, skirta ugdyti aukštesniųjų sluoksnių berniukus (Bourdieu 1978; 825; Messner 1992; 10). Svarbu pabrėžti, kad britai iš esmės nebuvo atsakingi už sporto išradimą – jie sportinėms praktikoms suteikė struktūrą, taisykles, vertybes, normatyvus ir kultūrinę reikšmę. Iki kapitalistinės visuomenės irgi turėjo savo agrarines (pavyzdžiui, sodinimo, derliaus nuėmimo) šventes, žaidimus ar religinių apeigų iškilmes, o tai galima būtų laikyti savotiškais sporto užuomazgomis ar netgi sportinėmis praktikomis, tačiau šios buvo integruotos į kasdienį spontanišką žmonių gyvenimą (Lefebvre 1995; 116–126). Pasak P. Bourdieu, tų laikų žaidimai ir dabartinis sportas skiriasi kaip tik dėl to, kad sportas tapo elitiniu, išlaikančiu veikia instrumentinį santykį su kūnu, o sportinės praktikos tapo „<...> baigtinomis savaime, tam tikra kūniška „meno vardan meno“ rūšimi, apibrėžta specifinių taisyklių, <...> ir atsidūrusia mokykliniame kalendoriuje“ (Bourdieu 1978; 823). Sportas tik XIX a. pabaigoje–XX a. tapo institucionalizuotu užsiėmimu, dažnai skirtu įtvirtinti klasinius, rasinius, etninius (paminėtini baltaodžių ir juodaodžių turnyrai, kuriuos lydėdavo riaušės arba muštynės) bei, svarbiausia, lyčių skirtumus galios struktūrose (Messner 1992; 13). Sportas veikė ir kaip savotiška socializacijos institucija, kurios padedami ir sportuojantys berniukai, ir nuo sporto atribotos mergaitės mokėsi sau tinkamų socialinių vaidmenų, nes pats sportas, kaip teigia Paulas Willisas, mikrolygmeniu reprezentavo visuomenės santykių tarp lyčių tinklą (Willis 1974; 2).

Istoriko ir visuomenės kritiko Christopherio Lascho nuomone, po Antrojo pasaulinio karo

spartėjantis nedarbas, kylanti paslaugų ekonomika ir darbo biurokratizacija ne tik sukėlė dar vieną vyriškumo krizę, bet ir pagimdė naują „nuolankų vartotoją“, o pats sportas „išsigimė iki spektaklio ir tapo masinio vartojimo objektu“ (Lasch 1991 [1979]; 119). Tai atvėrė kelią į sporto lauką įsitraukti televizijai bei didžiulei prekybinei industrijai, gaminančiai marškinėlius, vėliavas, suvenyrines figūreles ar atvirukus su „tikrų“ žvaigždžių atvaizdais (Bourdieu 1978; 821; Messner 1988; 201). Taigi, nuo 1960 m. sportas iš praktikuojamos veiklos virsta reginiu, kai sportas dažniau stebimas ar žiūrimas: „<...> sportas, <...> *sukurtas pačių žmonių*, sugrįžta pas juos <...> spektaklio forma, *pagaminta žmonėms*“ (Bourdieu 1978; 828). Tačiau ir septintojo dešimtmečio sporto re(n)giniai televizoriuje ar radijuje sugrįžo ne pas abstraktų „nuolankų vartotoją“, o lytį turintį vartotoją – vyrą (Messner 1992; 14–15). Kad istoriškai susiklosčiusi sporto struktūra nėra belytė, bet veikia vadovaudamasi vyriškai lyčiai palankiomis taisyklėmis, padeda suvokti ir tai, kad moterys sporto renginiuose dažniausiai atlikdavo ne sportinį, bet pramoginį vaidmenį (pavyzdžiui, šokėjos ar dalyvių vyrų „nuramintojos“). XIX–XX a. sandūroje radęsis organizuotas sportas nebuvo vienodai atviras ir vyrams, ir moterims – visi bent kiek fizinių pastangų reikalavę žaidimai buvo apibrėžti vyrų, žaidžiami vyrų ir skirti žiūrėti kitiems vyrams. Po Antrojo pasaulinio karo tiek individualiu lygmeniu patiems sportininkams, tiek ideologiniu lygmeniu juos stebintiems žiūrovams bei fanams sportas dar kartą įrodė esąs viena paskutinių tvirtovių, saugančių vyrų pranašumą ir prieš moteris, ir prieš visuomeninius pokyčius apskritai.

Struktūrinę lyčių tvarką grindžianti ideologija, kuri moterų kūnus laiko nepakankamai vertais varžytis su vyrais, nuo pat institucionalizuoto sporto pradžios rėmėsi biologinio determinizmo argumentais. Tikėjimas įgimtais biologiniais ar psichologiniais lyčių skirtumais grindė galingą ir visa persmelkiančią seksizmo logiką, kuri buvo patiriama kaip neinvesticinis dėsnių ir sistemiskai subordinavo moteris (Hargreaves 1994; 43). Moterų būvis iš esmės buvo matomas kaip „natūrali“ biologinė duotis: galimybė būti apvaisintai ir suteikti gyvybę (Bunsell 2009; 41; Hargreaves 1994; 43), o jų kūnai – kaip įkalinantys moteris atlikti išimtinai reprodukcinės funkcijas. Visa tai leidžia kalbėti apie moterų ir jų biologinių funkcijų savaiminį susietumą. Tai mąstymas, kad moterų kūnai kontroliuoja ir jų mintis ar elgesį. Sykiu taip sukuriamas ir pirmajam priešinamas kitas kultūrinis vaizdinys – kad vyrai savo mintimis geba kontroliuoti savo kūnus (Messner 1992; 19; Bunsell 2009; 41). Kaip teigia Artūras Tereškinas, „sportas kaip kultūrinė institucija reprodukuoja „natūralių“ lyties skirtumų ir lytinio dominavimo ideologiją“, ir dėl to manoma, kad „moterų gebėjimai ir įgūdžiai yra ne skirtingi, bet paprasčiausiai prastesni nei vyrų“ (Tereškinas 2007; 187–188). Galima sakyti, kad moterų elgesio susiaurinimas iki biologinių jų funkcijų ir pareigos rūpintis kuo nors tiesiogiai veikė kaip socialinis įstatymas ir ribojo jų galimybes ne tik įsitraukti į bendrą sportinį lauką, bet ir burti bet kokią sportuojančių moterų bendruomenę (Hargreaves 1994; 46).

Vyrišką sporto šaką dažniausiai apibūdina konkuruoti reikalaujantis komandinis jos po-

būdis (pavyzdžiui, krepšinio ar futbolo atveju) (Kidder 2013; 3), tačiau itin svarbios ir fizinės jėgos, fizinio pasirengimo, rizikos, kontrolės, agresijos ir įsitraukimo į sportą dispozicijos. Moteriškoji tapatybė, suvokiama per reprodukcinę funkciją ir saistoma su seksualumu, trapumu ir abejone, niekaip nederėjo ir visuomenės akyse dar šiandien sunkiai dera su visomis varžymosi vertybėmis. Nors paskutiniaisiais dešimtmečiais vis daugiau mokslinio dėmesio susilaukia vadinamosios individualistinės ir konkuruoti nereikalaujančios sporto šakos, kurios tarsi nepabrėžia lytiškumo ar lyčių segregacijos, pavyzdžiui, riedlenčių ar snieglenčių sportas (ten pat), kiti mokslininkai teigia, kad jose vis tiek simboliškai dominuoja vyrai, per mikrosocialines sąveikas (seksistinius juokelius, palyginimus, komentarus, replikas ir t. t.) moterų tapatumą konstruodami kaip *Kito*.

Kaip teigia Chrisas Shillingas ir Tanya Bunsell, svarmenų kilnojimas (angl. *weight lifting*) turi ilgą vyrišką istoriją, siekiančią antikinės Graikijos ir Egipto laikus. Tačiau tik XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje atsigręžta į graikų kultūros puoselėtą vyro kūno idealą – dermę tarp simetrijos ir kūno masės. Šių amžių sandūroje, o ir anksčiau, sportas su svarmenimis neturėjo aiškiai išreikštų skirčių tarp sunkumų kilnojimo, raumenyno demonstravimo, imtynių, bokso dvikovų. Šios šakos buvo suvokiamos kaip apibendrintas jėgos sportas (Petraitis 2016; 11, 32). Visgi jėgos sporto vaizdinys per amžius keitėsi mažai – svarmenų kilnojimu užsiimdavo vien vyrai. Sportinis kultūrizmas, pirma, simbolizuoja gebėjimą kontroliuoti savo kūną ir didelius fizinės jėgos išteklius tam pasiekti, antra, demonstruoja, jog istoriškai ši

sportą „išrado“ ir praktikavo vyrai, ir dėl to jis gali būti apibūdinamas kaip vyriška sporto šaka.

Todėl moterų kūno kultūros iniciatyvos XIX a. medikų, politikų, pedagogų ir net socialinių teoretikų būdavo pateikiamos kaip ypač žalingos moterims (Hargreaves 1994; 44). Pavyzdžiui, 1878 m. *The American Christian Review* rašė, jog „moterų dalyvavimas [sporte] gali nutiesti devynių žingsnių kelią link nuodėmės ir pažeminimo“, nes net pažaidusioms kroketą moterims gali atsirasti pagunda iškylauti ar mėgautis kitais malonumais, o tai veda į skurdą, gėdą, pažeminimą ar net prostituciją (cit. pagal Petraitis 2016; 290).

Antroje XX a. pusėje, moterims ėmus vis daugiau skverbtis į kultūrizmą, kritikai į „naują“ moterį atletę žvelgė su panieka ir pašaipą, kaip „gamtos keistenybę“ (Shea 2001; 42). Ši sporto šaka buvo paženklinta kaip moteriškumo antitezė (Shilling, Bunsell 2009; 153). Iš esmės iki pat XX a. vidurio moterims leistinas sportas turėjo būti itin lengvas ir praktikuojamas prevenciniais sveikatos tikslais (vieni iš tokių buvo kroketas arba gimnastika), akcentuojant ne tiek moters, kiek būsimų jos vaikų sveikatą (Hargreaves 1994; 48).

Aktyviau štangas ir hantelius kilnoti moteris ėmė tik nuo praėjusio amžiaus vidurio – Vakaruose tai šiuolaikinio moterų kultūrizmo kaip atskiros ir apibrėžtos sporto šakos pradžia. Pamatą institucionalizuotam moterų kultūrizmui padėjo 1980 m. Jungtinėse Amerikos Valstijose, Filadelfijoje pirmą kartą vykusios „Ms. Olympia“ moterų kultūrisčių varžybos (Petraitis 2016; 294; Shea 2001; 43; Bunsell 2009; 29), organizuotos Tarptautinės kultūrizmo ir kūno rengybos federacijos (IFBB). Tuo metu, kai

moterys pirmą kartą stojo ant scenos prieš teisėjus ir žiūrovus, vyrai šiose didžiausią prestižą turinčiose varžybose jau buvo dalyvavę 15 metų (nuo 1965-ųjų) (Petraitis 2016; 294). Devintojo dešimtmečio pradžia apibūdinama kaip moterų kultūrizmo „aukso amžius“, nes scenoje pasirodydavo pačios skirtingiausios merginos ir moterys: nuo lengvai pasportavusių iki didelių, agresyviai atrodančių moterų.

Įdomu, kad kol sovietų Lietuvoje moterų kultūrizmas tik skynėsi kelią, JAV kultūristė Paula Piwarunas (1968–2001) jau buvo gerai žinoma šiame *lauke* ir skynė dideles pergalės 1984–1990 m. Kaip teigia Lietuvos kultūrizmo istorikas Arūnas Petraitis, „Piwarunas buvo itin „kietas riešutas“ amerikiečiams dėl savo beveik neištariamos, tačiau akivaizdžiai lietuviškas šaknis išduodančios pavardės“ (Petraitis 2016; 296). Kita svarbi lietuvė buvo Adelė Čirkelytė (Kėdainių kultūrizmo klubas „Liutauras“), minima kaip, ko gero, pirmoji Lietuvos kultūristė, sportavusi nuo 1967-ųjų. Debiutinės moterų kultūrizmui skirtos varžybos Lietuvoje įvyko 1986 m. Kaune, tačiau ilgainiui štangas kilnojančių moterų šalia vyrų sporto klubuose tik daugėjo. 1988 m. Leningrade vykusiose varžybose antros vietos laimėtoja tapo Lietuvos atstovė Natalja Dochovič-Murnikovienė, kuri 1995 m. pasiekė neregėtų aukštumų – dalyvavo „Ms. Olympia“ rungtynėse Amerikoje ir užėmė trečią vietą. Apie šios sportininkės potencialą kalbėta tiek rungtynių užkulisiuose, tiek tarptautinėje spaudoje, o ji pati laikoma geriausia Lietuvos šimtmečio kultūriste (Petraitis 2016; 306).

2014 m. moterų kultūrizmo kategorija IFBB federacijos buvo oficialiai panaikinta.

Ją pakeitė moterų kūno fitnesas (į kai kurias varžybas dar įtraukiamas moterų lengvasis kultūrizmas (angl. *women's physique*)). Tačiau reikia pažymėti, kad profesionalusis moterų kultūrizmas iš darbotvarkės nedingo. Pavyzdžiui, JAV ir toliau vyksta profesionalams skirti renginiai, tokie kaip „The Rising Phoenix“. Visgi mėgėjų ir profesionalų kultūrizmas gerokai skiriasi. Tapsmas kultūriste profesionalė reikalauja daug finansinių investicijų, laiko, dalyvavimo tarptautinėse varžybose ir pasaulinio pripažinimo, bei, svarbiausia, profesionalios sportininkės sertifikato (angl. *ProCard*). Turint omenyje tyrimo dalyvių minėtą menko šios sporto šakos finansavimo problemą Lietuvoje, daugeliui moterų (ir vyrų) tai nepasiekiamas svajonė. Mėgėjų kultūrizmo panaikinimas daugumą moterų netiesiogiai pastūmėjo „atgal“ į fitnessą, kuriame kur kas švelnesnės jėgos ir raumenų išraiškos formos.

2. Kūniškumas kaip subjekto ir struktūros sintezė

Minėta, kad, norint suprasti socialines įtampas moterų „štangos“ sporte, tikslinga prisiminti P. Bourdieu. Jo socialinė teorija, kurios esmę sudaro *habitus* ir *lauko* sąvokos, svarbi tuo, kad kultūrizmą arba kūno fitnessą praktikuojančius moterų kūnus leidžia sociologiškai apmąstyti ne individo arba socialinės struktūros lygmeniu, o kaip šių dviejų elementų sintezės rezultata.

Habitus galima apibūdinti kaip socialinio veikėjo sąmonėje veikiančią gana tvirtą dispozicijų ir polinkių sistemą. Dispozicijos ar nuostatos įgyjamos per praktinį įsitraukimą ir gyvenimą visuomenėje, o jų visuma, vei-

kianti kaip mąstymo ir sprendimo priėmimo sistema, yra struktūruota, veikiamą skirtingų *laukų* – socialinių santykių sferų – taisyklių. Sykiu *habitus* yra ir socialines praktikas struktūruojantis dėmuo, nes veikia „čia ir dabar“ bei lemia individų gyvenimo trajektorijas. *Habitus* yra „internalizuota išorės struktūra“ (Bourdieu, Wacquant 2003; 39), kūne nusėdęs kolektyvinis socialumas. Tačiau *habitus* negalima laikyti itin patvarių ar „ciklišku ir mechaniniu modeliu“, nes jo paskirtis yra ši modelį dekonstruoti. Kiekvieno asmens *habitus* susideda ir iš socialinės jo patirties, sukauptos nuo pat vaikystės, ir iš dabartinės jo padėties struktūroje, kuriai būdingos specifinės preferencijos ir pasirinkimai.

Socialiniai veikėjai „yra istorijos, viso socialinio *lauko* istorijos ir sukauptos patirties produktas“ (Bourdieu, Wacquant 2003; 175), kuris pasižymi dar viena svarbia savybe. *Habitus* esti *kūniškos* prigimties. Banaliausi eisenos, aprangos, kalbėjimo, judėjimo, mąstymo įpročiai, vertinimo ar ateities siekių schemos yra *kūniškos*, kūnu išreikštos dispozicijos – kūnas yra *habitus* veidrodys. Taigi ir kultūristės arba kūno fitnesininkės kūnas yra ir jos gyvenimo būdo, ir veiklos, ir šiai veiklai būdingų reikšmių turėtojas.

Lauką galima suvokti kaip žmogiškų santykių išraiškos vietą, kur socialiniai ryšiai yra tankūs ir susipynę. Tai „konflikto ir rungtynių erdvė, kur kovos dalyviai varžosi dėl šiame lauke įtakingos kapitalo rūšies monopolio – kultūros autoriteto meno lauke, mokslinio autoriteto mokslo lauke, dvasinio autoriteto religijos lauke“ (ten pat; 38) ar, kaip mūsų aptariamoje temoje, sportinio autoriteto moterų „štangos“ sporto lauke. Šioje erdvėje tarsi lošiama: kie-

kvienas žaidėjas prieš save turi krūvą skirtingų spalvų žetonų, kurie išreiškia vis kitą kapitalo (ekonominio, kultūrinio, simbolinio ar socialinio) rūšį. Nors *lauko* ribos nustatomos tik empiriškai jas tiriant, „visuomet yra nužymėtos institucionalizuotų barjerų, kuriuos reikia įveikti, norint *patekti* į lauką“ (ten pat; 134), atskiriant likusiuosius kaip nepakankamai vertus dalyvauti *lauko* veikloje.

Įsitraukimas į sportinį *lauką* yra praktinio *intereso* – *illusio* – dalykas. Aiškindamas intereso prigimtį, P. Bourdieu daug kartų pabrėžia, kad jis nėra ekonominio pobūdžio, t. y. nėra naudos ir išlaidų skaičiavimais grįstas gėrybių siekis. Įsitraukimas žaisti socialinius žaidimus yra varomas praktinio proto logikos laikantis prielaidos, „<...> kad [agentams] visa, kas atsitinka socialiniame žaidime, yra svarbu“ ir prasminga (ten pat; 153). Kitaip tariant, *illusio* išreiškia intencionalumą be intencijos (ten pat; 41), *kūnišką* daugkartinę patirtį *laukuose* per praktinį jų patyrimą, kol galiausiai noras žaisti – rizikuoti, kovoti, dalyvauti ir *statyti ant kortos* – tampa toks natūralus ir savaime suprantamas, kad žaidimas – kokia nors socialinė veikla – atitinka tikrovę. Pats P. Bourdieu savo sociologijoje dažnai vartoja futbolo aikštės metaforą: žaidėjas įsitraukia į savo žaidimą labai *praktiniu* būdu ir pripranta ne matyti, bet *permatyti*, tuo momentu numatyti į priekį. Jis kamuolį perduoda ne ten, kur šiuo metu yra komandos žaidėjas, bet ten, kur šis po akimirkos atsidurs, ir tai daro čia pat, vietoje, akimirksniu (Bourdieu 1990; 81–82). Tokia yra *laukų* veikimo logika: nuolatiniis *žaidimo* pojūtis ir tikėjimas tuo žaidimu. Agentų veiksmas spontaniški, o jie patys „<...> niekada aiškiai nežino, ką iš tiesų daro, nes tai,

ką jie daro, turi daug daugiau prasmės nei jie žino“ (ten pat; 69). Tokia pat logika veikia ir jėgos sporto viduje.

Taigi, žengdamas žingsnį tolyn, P. Bourdieu suteikia veikėjams veiksmumo (angl. *agency*) galimybę – priešintis bei ardyti struktūrą kovojant dėl *lauko* siūlomų laimėjimų. Būtent įkūnytame *habitus* ir telpa šis savarankiškumo mechanizmas, kviečiantis ir paklusti, ir priešintis tvarkai. Todėl skulptūriškas sportininkės kūnas nėra tik individualios valios rezultatas, demonstruojantis ilgalaikį asmeninį pasiryžimą ir savęs išbandymą, – tai veikia asmeninės valios ir kūną supančios aplinkos sintezės gaminys:

kiekviename iš mūsų skirtingu laipsniu yra žmogus, kuriuo buvome vakar, ir iš tiesų daiktų tvarkoje yra taip, kad mumyse vyrauja mūsų praeities persona, nes dabartis nėra tokia svarbi, palyginti su ilgu praeities laikotarpiu, kuris mus padarė tokius, kokie esame šiandien. Tiesiogiai mes neįjuntame šių ankstesnių „savęs“ dėl to, kad jie mumyse nusėdę taip giliai. (Durkheim 1977, cit. pagal Bourdieu 1990; 56)

Taigi, objektyviai egzistuojantys tarpasmeniniai santykiai yra ne kur nors virš mūsų, o mumyse. Kūniškomis reprezentacijomis *habitus* teigia save ir leidžia mums daug ką pasakyti apie mus supantį socialinį pasaulį; tačiau tik mes, socialiniai veikėjai, kuriame ir palaikome struktūrą, ją priimdami kaip savaime suprantamą duotybę.

3. Kas yra *simbolinė prievarta* ir kur ieškoti lyties *habitus*?

Vyriškojo dominavimo (angl. *masculine domination*) koncepcija yra esminė, kurią P. Bourdieu pasitelkia siekdamas parodyti pa-

saulyje užkoduotą lyčių ir galios mechanizmą ir jo raišką kasdienėse gyvenimo situacijose (Bourdieu 2001; 23). Kultūrinio arbitralumo veikimo sąlyga yra opozicinis (aukštai / žemai, geras / blogas) visa ko su(si)skirstymas. Jį perpranta individualus *habitus* ir jis veikia kaip tikrovė. Tai P. Bourdieu pastebėjo tyrinėdamas Šiaurės Afrikos kabylių gentį, turinčią tas pačias kultūrinės ištakas bei ilgą istorinį labai panašių tradicijų pamatą, tapatų Vakarų visuomenėms, ypač kalbant apie lyčių santykius, lyčių normas ir tradicinio vyriškumo bei moteriškumo konstrukcijas. Vakarų visuomenės narių santykis su savo kūnu ir jo patyrimas irgi yra grįstas opozicijų principu, kurios apibūdinamos kaip vyriškos arba moteriškos: aktyvus / pasyvus, išorėje / viduje ir t. t. P. Bourdieu teigia, kad toks

<...> lyčių padalijimas pasirodo kaip „natūrali daiktų tvarka“, kaip žmonės kartais kalba, nurodydami, kas yra normalu, natūralu, kuri sykiu yra ir neišvengiama. Ši daiktų tvarka užkoduota ir objektyvioje struktūroje – *laukuose*, ir įkūnytoje struktūroje – *habitus*, funkcionuojančioje kaip suvokimo, minties ir veiksmo schemas. (Bourdieu 2001; 8)

Principą, kurio laikantis vienas dėmuo visuomet yra aktyvus, dominuojantis, išsiskverbiantis, o kitas – pasyvus, paklūstantis ir *priimantis*, ir galima vadinti *vyriškuoju dominavimu*, nes šis principas save steigia bei pagrindžia per biologines duotis. Simbolinė prievarta įteisina kultūrinį dominavimą, kuris iš tiesų pats tėra biologizuotas socialinis konstruktas (Bourdieu 2001; 23; Bourdieu 2003; 218).

Kitai tariant, *vyriškasis dominavimas* – tai kultūroje slypinti galios forma, kuri iš biologijos srities persikelia į žmonių socialinį gyvenimą ir

ima juos diferencijuoti pagal lytį kiekviename iš skirtingų *laukų*: „<...> tai arbitralus vyro ir moters kūno, jo panaudojimo ir funkcijų konstravimas, pateisinant nelygybę biologinės reprodukcijos pagrindu“ (Bourdieu 2001; 23). Tai švelni prievarta, nesuvokiama ir nepastebima jos aukoms. Jos nereikia legitimuoti ar įrodyti, nes tik ji pati legitimuoja save, o kartu ir šioje tvarkoje „leistinas“ praktikas, situacijas ar net žmones. Kultūros stiprybė yra ta, kad veikėjams nereikia *sąmoningai* mokytis joje gyventi – jie gimsta kultūroje ir tarpsta struktūrose: „pasaulis mane apima, bet aš jį suprantu“ (Bourdieu, Wacquant 2003; 165) ir priimu jį kaip teisingą. Šio dominavimo principu yra grįsta visa socialinė sistema. Galiausiai, remiantis opozicijomis, aplink biologinius vyrus ir moteris, kaip mąstymo kategorijas ir vaizdinius, imami konstruoti reikšmių, prasmių, taisyklių ir normų rinkiniai, kurie dar kitaip vadinami kultūriškai priimtinu vyriškumu bei moteriškumu.

Ši prievarta neturėtų būti kildinama iš esencialistinio pasaulio vaizdinio ar painiojama su „vyriškuoju / moteriškuoju pradū“, nes P. Bourdieu deda dideles pastangas parodydamas, kad ji – istorinė, t. y. gaminama bei reprodukuojama galios institucijų, tokių kaip šeima, Bažnyčia, švietimo sistema ar valstybė (Bourdieu 2001; 34). Ji nepakeičia fizinės prievartos ir nėra jos atmaina (ten pat), priešingai – *simbolinė prievarta* kreipia dėmesį į žodžiais neišreikštas, bet labai dažnai situacijose išskylančias galios manifestacijas, kurios moterį subtiliai paverčia ta, kuri subordinojama.

Jeigu, pavyzdžio dėlei griežtai sakant, drausmė tampa *habitus* dalimi dėl mokymosi mokykloje, tada kokio *lauko* taisyklėmis remiantis

išmokstama būti kultūriškai sutartiniu vyrišku vyru arba moteriška moterimi? (Chambers 2005; 332). Pripažindamas, kad „lytis yra fundamentali *habitus* dimensija“ (Bourdieu 1997, cit. pagal Thorpe 2009; 500) ir veikia kiekviename lauke, P. Bourdieu susilaukia kritikos, kad lytį mato tik kaip antraeilį taisyklių rinkinį (Thorpe 2009; Kraus 2006) ir menkai paaiškina, kuris *laukas* yra labiausiai atsakingas už jo formavimąsi. Todėl čia iškyla dilema: „<...> jeigu *habitus* formuojasi veikiamas kurio nors *lauko*, tačiau nėra aišku, kuriame iš jų *habitus* tampa įlytintas, koks tada yra socialiai konstruojamų lyčių skirtumų šaltinis?“ (Chambers 2005; 332). Todėl feministinėje P. Bourdieu interpretacijoje buvo pasiūlyta šio *habitus* – lytims būdingų normų, taisyklių ir elgesio modelių – formavimąsi laikyti atsaku į visus *laukus*. Kiekvienas iš jų tada pasirodo struktūruotas ne tik vidinių *lauko* taisyklių, bet ir *lyties* taisyklių, kurios, nors ir gali skirtis, nes priklauso nuo *lauko*, faktiškai visada yra pagrįstos *simbolinės prievartos* ir dominavimo santykiais (Thorpe 2009; Kraus 2006; Chambers 2005). Nepaisant feministinės kritikos P. Bourdieu socialinės praktikos teorijai, šiuolaikiniams teoretikams P. Bourdieu pasiūlyti įrankiai – *lauko* ir *habitus* sąvokos – gali būti nebloga priemone tyrinėti lytį (Adkins 2004; 3), nes „raginimas mąstyti su Bourdieu būtinai yra ir raginimas mąstyti anapus ir, jei to reikia, prieš Bourdieu“ (Bourdieu, Wacquant 2003; 16).

Tad *simbolinė prievarta* yra lyg dar vienas dėmuo scheme: tai žodžiais neišreikšta ir kultūroje užkoduota ne fizinė, bet švelni prievarta. Ji veikia su dominuojamųjų bendrininkavimu ir sudaro normatyvinę socialinio pasaulio struktūrą. Tokios struktūros stiprybė yra biologinis

dominavimo santykių natūralizavimas, dėl kurio tiek moterims – dominuojamosioms, tiek vyrams – dominuojantiems ji atrodo kaip jų praeitis, dabartis ir likimas, o jos gyvybingumas pasąmoningai kaskart ir kiekvieną dieną veikia per *habitus laukų* aplinkose.

4. Tyrimo metodika

Svarstant lyčių santykių, kūniškumo, sporto ir feminizmo klausimus, galima atrasti studijų apie moteris futbolininkes (Mennesson 2012; Scraton et al. 1999), boksininkes (Mennesson 2012), snieglenčininkes (Thorpe 2009), riedlenčininkes (Atencio et al. 2009), taip pat ir moteris, užsiimančias kultūrizmu (Lowe 1998; Heywood 1998; Shilling, Bunsell 2009; Bunsell 2009; McGrath, Chananie-Hill 2009; Bolin 2009). Nors lyčių ir moters identiteto klausimams Lietuvoje skiriama tikrai nemažai dėmesio (pavyzdžiui, žr. Maslauskaitė 2002; Januskaitė 2004; Tereškinas 2004; Šėporaitytė 2006), sociologinių moterų patirties sporte tyrimų rasti nepavyko.

Šiame tyrime sutiko dalyvauti dvi kultūrizmo kategorijai priklausiusios ir dvi kūno fitneso kategorijai priklausiančios sportininkės. Visos jos tikrai nėra sporto naujokės – kultūristės šiuo sportu užsiima 29 ir 13 metų, o kūno fitnesininkės sportuoja 15 ir 12 metų; kai kurios turi sporto veteranų ar (ir) teisėjų statusą bei dirba trenerėmis. Moterų amžius – nuo 42 iki 55 metų. Taip pat jos yra nacionalinių ir tarptautinių varžybų prizinininkės, gerai žinomos šios šakos sportininkams ir sportininkėms bei visiems ja besidomintiems (apie moterų nuopelnus ne kartą rašyta vietinėje, apie kai kurias – tarptautinėje spaudoje). Du interviu

buvo atlikti Kaune, vienas – Marijampolėje, vienas – Vilniuje; interviu trukmė – nuo vienos iki dviejų valandų. Visų tyrimo dalyvių vardai šiame straipsnyje pakeisti siekiant išsaugoti informančių anonimiškumą.

Pirmiausia potencialių informančių ieškota socialiniame *Facebook* tinkle pagal vardus ir pavardes, rastus įvairiuose lietuviškuose naujienų portaluose ir Lietuvos kultūrizmo ir kūno rengybos federacijos portale <http://www.ifbb.lt/>. Netrukus tapo aišku, kad nedidelis kultūrizmo kategorijai priklausančių moterų skaičius turi savą paaiškinimą. Ši kategorija oficialiai Tarptautinės kultūrizmo ir kūno rengybos federacijos 2014 m. buvo panaikinta. Viena vertus, šis faktas kėlė išgastį, priversdamas iš naujo formuluoti tyrimo eigą (iš pradžių ketinta tirti tik kultūristes), kita vertus, dar labiau sužadino sociologinę vaizduotę ir įgalino plačiau žvelgti į sportuojančių moterų kūnų fenomeną. Nors kultūrizmas ir kūno fitnesas istoriškai vystėsi kiek skirtingai (kūno fitnesas – kur kas „jaunesnė“ sporto šaka), vis dėlto abu juos siejo bendroji kūno kultivavimo filosofija ir tai, koks kūnas šiose sporto šakose laikomas idealiu (Andreasson, Johansson 2015; 28–29).

Pabandžius susisiekti *Facebook* žinutėmis su keletu potencialių informančių, greitai paaiškėjo pirmasis sunkumas, kurį teko įveikti – sportininkės nebuvo linkusios „susidraugauti“ su nepažįstamaisiais, kitos tyrimo metu gyveno užsienyje arba tiesiog nenorėjo laiko eikvoti nepažįstamiems (motyvuodamos pirmenybe sportui). Didžioji dalis kultūristėjų ir praktikujančiųjų fitnesą dalyvauti tyrime atsisakė arba neatsakė į kvietimus, o pati keturių sportininkių paieška tyrimui užtruko beveik tris mėnesius.

Ne vieną kartą informančių atsakymas būdavo „žinoma, galim susitikti sporto salėj, tu mane kalbinsi, kol aš sportuosiu“ (ištrauka iš Facebook susirašinėjimo), o mėginant pačiais paprasčiausiais (ir mandagiausiais) žodžiais pristatyti interviu kaip dėmesio reikalaujantį ir intymų metodą, dar kita dalis moterų atsisakydavo. Tik dėka tų, kurios sutiko skirti savo laiko, šis tyrimas apskritai įgavo formą – moterys pasidalijo kitų sportininkių vardais ir pavardėmis, net telefono numeriais, galiausiai patikino, kad pačios įkalbina kolegas „sudalyvauti pokalbyje apie kultūrizmą ir sportą su svoriais apskritai“. Už tai esu joms labai dėkingas. Visos tyrimo dalyvės buvo parinktos tikslinės atrankos principu taikant sniego gniūžtės metodą.

Lūkuriuojant viename centrinių Kauno miesto parkų, abu kartus pavyko teisingai atspėti, kad lėtai ateina tyrimo dalyvės: savimi pasitikinčio asmens eisena, tamsūs akiniai nuo saulės, platesni nei įprasta pečiai – visi šie kūno paviršiuje matomi ženklai leido įtarti sportinę jų tapatybę. Sporto ir moteriškumo, sveikatos ir santykių bei kitomis temomis jos kalbėjo ypač laisvai ir atvirai – nė karto nepasirodė, kad moterys bandė ką nors nutylėti. Atstumas tarp manęs ir informančių išryškėjo kalbai pasisukus apie sportinių praktikų ir kategorijų pavadinimus, tačiau kiekvieną kartą sportininkės kantriai detalizuodavo, ką laiko savaime suprantamais dalykais. Duomenų rinkimo etape atvirai prisiėmiau *outsiderio* poziciją, todėl viską, ką išgirdau iš moterų lūpų, laikiau ekspertinėmis jų autentiško gyvenimo būdo žiniomis. Visgi viena tema informantės atvirai vengė kalbėtis ne tik su manimi, bet ir su kitais ne „štangos“ sportui priklausančiais žmonėmis. Tai sportinių

papildų ar steroidų vartojimo klausimai. Ši tema yra savotiškas tabu, net tarp sportininkių ir sportininkų dėl konkurencijos retai svarstoma. Tačiau dėl tyrimo dalyvių atvirumo ir mano, kaip tyrėjo, atvirumo jų patirčiai nė vieno interviu metu nebuvo juntama įtampa.

Tyrimo metu surinkti duomenys analizuoti remiantis kokybinio tyrimo metodologija. Kultūrisčių ir kūno fitnessininkių pasisakymai apibendrinti, analitiškai aptariant skirtumus ten, kur šie pasirodė esą reikšmingi. Analizė atlikta taikant teminės analizės principus: iš pradžių interviu buvo transkribuoti, vėliau skaitomi siekiant susipažinti su duomenimis, tada koduojami. Kodai buvo sujungiami į pirmines temas, kurios galiausiai buvo sujungtos į keturias pagrindines temas (koks yra kasdienis sportininkių režimas; klausama, kas yra jėgos sportas – sportinis ar veikia grožio renginys; aptariama socialiai priimtino kūno sporte samprata; kokiomis kūniškomis praktikomis mėginama spręsti kylančius tapatybės konsolidavimo konfliktus) ir tris potemes (potemės – apvertimo, paslėpto kūno ir kompensavimo strategijos – smulkiau aptaria šiuos konfliktų sprendimo būdus).

Žvelgiant į kultūrisčių kūnus kaip į, A. Tereskino žodžiais, „gyvenimo istorijos metraščių ir socialinės komunikacijos priemonę“ (Tereskinas 2011; 117), šie kūnai dar ir šiandien veikia kaip socialinių jėgos sporto priedų įrodymas ir gali būti tyrinėjami, permaštomai ir konceptualizuojami. Pagrindinis šio tyrimo tikslas buvo išsiaiškinti, kokios įkūnytos taisyklės įgalina (arba riboja) moteris patekti į jėgos sporto *lauką*, jei šis tradiciškai apibrėžiamas kaip vyriškas? Todėl interviu metu kalbėtasi apie tai, kada moterys

pradėjo užsiiminėti sportu ir kaip vėliau į jį įsitraukė; kokiais kriterijais remiantis jos yra įvertinamos; kokios vidinės dispozicijos sudaro įkūnytą sportininkų *habitus*; kaip sportininkų *habitus* reaguoja į simbolinę prievartą – priešinasi ar su ja susitaiko?

Sportininkės dažnai manęs klausė, kodėl nusprendžiau tyrinėti moterų patirtį sporte – ne tiek dėl sunkiai pasiekiamos imties, bet dėl to, kad socialiai esu atpažįstamas kaip įkūnijantis vyriškąją tapatybę. Pagrindinis motyvas, be mokslinio intereso, buvo ne domėjimasis moteriškumu, o nepasitenkinimas hegemoniniu vyriškumu, sugėbančių steigti save visuomenėje *doxos* pavidalu. Toliau pateiktos interpretacinės / interpretacijos schemas nėra kaip nors specifiskai nukreiptos prieš sportininkes, nors ir gali skambėti kaip kritika. Jos pirmiausia yra nukreiptos prieš dominuojančią lyčių tvarką ir tuos, kurie simboliškai pelnosi iš šios tvarkos, giliai įsisverbusios net ir į socialinius sporto žaidimus.

5. Kasdienis režimas kaip sportinės tapatybės įtvirtinimas

Nors apsisprendimas siekti sporto laimėjimų kultūrizmo ar kitoje kategorijoje iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti reikalaujantis tvirto ryžto, taip manyti nebūtų teisinga. Informantės apie savo sportavimo pradžią atsiliepia kaip apie atsitiktinumą. Neplanuotas sporto salės slenksčio peržengimas tapo riba, lėmusia daug metų trunkantį įsitraukimą:

Labai sustorėjau namuose sėdėdama, vaikus augindama. Nuo nesveikų dietų priaugau dar daugiau svorio. Pripažino žarnų kolitą. Reikėjo operacijos. Ir liepė nueit numest bent dešimt ki-

logramų, kad organizmas lengviau perneštų operaciją ir gijimo procesą. Sūnus tuo metu sportavo netoli namų, išsipasakojo treneri, tai trenerė sako mama per jauna, tegul ateina <...>. Nuėjau, trenerė labai paliko įspūdį. Užsikabinau. (Emilija, kūno fitnessininkė)

Šis it iš niekur atsiradęs „kabliukas“ laikui bėgant išsirutuliojo ir ilgus metus trunkančią karjerą, kurioje gausu pasiekimų ir pripažinimo. Moterų artikuliuojamos patirtys stebina nuolat pasikartojusiu atsitiktinumu – pabrėžiamas jokios sportavimo patirties vaikystėje neturėjimas, o pats jėgos sportas kėlęs įtarumą. Tai ryškėja informantės, kultūrizmu užsiiminėjusios 29 metus, tačiau dabar nebesiruošiančios varžyboms, kalboje. Kultūristė teigia augusi nesportuojančių tėvų šeimoje. Svarmenų kilnojimas ir buvimas moterimi jai buvusios dvi nesuderinamos antinomijos:

Nu ką, nuo ko pradėjau – pradėjau nuo to, kad atėjau į salę numesti porą nereikalingų kilogramų. <...>. Iš pradžių man šitas sportas buvo nepriimtinas – aš niekada negalėjau suvokti, kaip čia ta štanga ir moteris... Nu vat, pradėjau sportuoti ir pradėjo patikti. (Inga, kultūristė)

Tipinė sportininkės diena – tai alinančių pastangų reikalaujanti treniruočių virtinė, prasidedanti ryte ir pasibaigianti vėlai vakare. Iš moterų istorijų susidaro įspūdis, jog tai – nesibaigiantis savistabos mechanizmas, praktikuojamas savo noru:

<...> pas mane [mano] kas antras rytas prasideda nuo krosiuko, <...> trumpiausias būna 4,5–5 kilometrai, ilgiausias – 10–12 kilometrų. Ir šitaip žiemą vasarą. Rekordas šalčio –26. <...> O tada nusiprausiu, pavalgau, priklausomai nuo to, kaip dirbu, einu į salę. (Emilija, kūno fitnessininkė)

Salėje moterys praleidžia nuo 2 iki 3 valandų vieną du kartus per dieną – tai priklauso nuo to, ar ruošiamasi varžyboms. Nors, kaip teigia informantės, įprastai manoma, kad rimčiau sportuoti pradedama tik ruošiantis varžyboms, jos tai neigia – tai tik rimtai sportuoti nenusiteikusių žmonių mitai, kuriais bandoma išvengti sunkaus darbo. Daugkartinės Lietuvos ir pasaulio kultūrizmo čempionės žodžiais, „retas kuris toliau eina gera forma, nes labai sunku yra <...>. Nu, reikia rudeniiui pasiruošt – paaukoji vasaras, pavasariui pasiruošt – visą žiemą aukoji“ (Nijolė, kultūristė).

Svarbu pasakyti, kad nėra vieno konkretaus sporto klubo ar salės, kur „tampama“ šios sporto šakos meistrais ar meistrėmis, tačiau žiniasklaidoje šalia garsiausių sportininkų pavardžių dažniausiai šmėsteli Marijampolės „Tauro“, Kauno „Pegaso“ ar Jurbarko „Progreso“ sporto klubų pavadinimai. Svarmenų sportui skirtuose renginiuose dažniausiai susitinkama du kartus per metus – pavasario (balandžio–gegužės) ir rudens (rugsėjo–spalio) sezonų varžybose, kai poros mėnesių laikotarpiu įvairiuose miestuose vyksta jėgos sportui skirti renginiai: pirmenybės (pavyzdžiui, „XX atviros Vilniaus pirmenybės“), nacionalinės taurės varžybos (pavyzdžiui, „Raudondvario taurė“), nacionaliniai (pavyzdžiui, „IFBB Lietuvos čempionatas“) arba tarptautiniai (pavyzdžiui, „IFBB International Latvian Cup „RIGA PEARL 2017“) čempionatai.

Pasiruošimo varžytuvių sezonui metu režimas tampa dar intensyvesnis. Kūno fitneso puoselėtoja prisimena turėjusi išlaikyti tam tikrą trenerio nurodytą „testą“, kuris parodys, ar moteris tinkama ruoštis artėjančioms varžyboms: „mano treneris <...> sakė – dešimt dienų, *jei* išlaikysi

mano dietą ir visa kita – tada galėsi ruoštis“ (Kristina, kūno fitnesininkė). Apibendrinus interviu atsiskleidusias patirtis, matyti, kad ši dieta apima keletą dalykų: 1) reguliariai vartojamą maistą; 2) reguliarias treniruotes sporto salėje; 3) poilsį. Sportininkų maisto racionas – ne itin gausus, pasvertas ir vartojamas atitinkamomis valandomis: „<...> jokių saldumynų, tik višta ir ryžiai. <...> valgai kas trys valandos. Pradedi nuo aštuonių, aš kadangi ir naktį dirbu, tai naktį valgau, baigiu ten paryčiais“ (Kristina, kūno fitnesininkė), o prieš varžybas „<...> tai jau ten labai labai, praktiškai minutė į minutę, kruopa į kruopą valgai“ (Nijolė, kultūristė).

Norint išryškinti raumenis, maistas atlieka svarbų vaidmenį. Kita vertus, siekiant pagrindinio sportininkės tikslo – pasirodymo scenoje – privalu pagal griežtą grafiką lankytis ir sporto salėje: „Aš sportuoju kiekvieną dieną. Tai nuo dviejų iki penkių yra mano salės laikas, tris valandas aš būnu salėj. Čia būna ilgai, ir čia būna kiekvieną dieną“ (Kristina, kūno fitnesininkė). Sporto salėje įdedamos fizinės pastangos kilnojant didžiulius svarmenis, padedančius skulptūruoti raumenų grupes.

Paradoksalu, tačiau abi kalbintos kultūristės interviu metu buvo išsiskyrusios (viena iš informančių pabrėžė, kad tai įvykę tikrai ne dėl sporto). Viena papasakota istorija verčia susimąstyti, kad dvigubo gyvenimo scenarijus – sunkiai įvykdomas. Moteris prisimena konfliktus dėl jos aistros sportui:

Buvo [konfliktai asmeniniam gyvenime], su vyru. Vieną kartą nusišpovė ir išėjo [prunkšteli]. Visą gyvenimą jis mane labai mylėjo, bet vis tiek, kantrybės yra, žinai... <...> Kadangi kur nors važiuojam – ne, aš negaliu. Pas mane [man] treniruotė šiandien, maistas. <...>. Kažkoks va-

karėlis su draugais – negaliu. Jeigu ateinu – man turi būt višta, po poros valandų man reikia eiti. Kiek čia gali tęstis? (Inga, kultūristė)

Ir nors šioje istorijoje situoktinių keliai išsiskyrė, moteris savęs nesigaili. Priešingai – sportininkė linkusi pateisinti partnerį, nes suvokia, kad sportas jai buvo brangesnis. Bendras gyvenimas su vyru apsunko tiek jai, tiek jam, todėl moteriai teko rinktis iš dviejų. Lokalizuojant kultūristės žodžius šeimos kontekste, matyti, kad savo veiksmais šiai sampratai priešinamasi – jei tradicinė šeima veikia griežtu moters susisaistymu su namų erdve, šiuo atveju rūpinimasis namais, vaikais ar partneriu informantei neatrodė nei priimtinas, nei tuo labiau suderinamas su sportiniu gyvenimo būdu.

Ir nors tai tik viena istorija, ją galima laikyti iliustruojančia tai, kas vadinama jėgos sportininkų *habitus* – tai nuolatinė socialinio bendrumo paieška, skatinanti burtis panašių vidinių polinkių, siekių, veiklų asmenis. Šis kolektyvinis tapatumas, kuriamas įsitraukiant į specifinį sportą, pokalbius apie treniruotes ir režimą, bendrus renginius, kolegų susitikimus, ateities planus, dalyvavimą diskusijų forumuose ir t. t., nėra kažkas, ką galima palikti užvėrus sporto salės duris. Visa tai veikia neatskiriama asmeninio gyvenimo dalis:

<...> šeimoj gyvenant, jeigu vyras tavęs nepalaido, – tokia šeima yra neįmanoma. Turi būt palaikymas. Vyras irgi turi tuo užsiimt, tuo gyvent, turi tave suprast, nes jeigu jis nesupranta – viskas. Viskas. (Nijolė, kultūristė)

Ypač ryški struktūruoto gyvenimo linija, kuri apibrėžia nesibaigiančio tikslo – kūno siekiamybės ir pergalės scenoje – kontūrus: „Man patikdavo tas pats pasiruošimo procesas. <...>

Pas tave [Tavo] viskas sudėliota diena į priekį, mėnesį, metai. <...> Turi tikslą“ (Inga, kultūristė). Tyrimo dalyvės savo bendruomene įvardijo ne tik kitas sportininkes. Šios bendruomenės dalis yra ir sportininkai vyrai, su kuriais moterys teigė palaikančios gerus kolegiškus santykius. Galima sakyti, kad sportininkų bendruomenė suteikia pasimėgavimo, užtikrintumo, bendrytės jausmą, o sporto *laukas* – lyg komforto zona, kurioje jos jaučiasi saugios:

Jeigu jis [žmogus] yra koks nors vairuotojas – jis jausis gerai tarp vairuotojų. Jeigu jis yra žvejys, jisai neturės ką šnekėt su sportininkais ar vairuotojais. Mes, kultūristai, esam šios sunkios sporto šakos atstovai – ką aš ten šnekėsiu ir bendrausiu, jie į mane žiūrės kaip į durną. Aš bendrauju savo srity, aš bendrauju tarp savų žmonių lengvai ir paprastai. Ir supranti vienas kitą. (Nijolė, kultūristė)

Galvojant apie sportininkų *habitus*, kultūristai vyrai ir moterys naudoja bendrą ženklų ir simbolių sistemą, kuri išreiškta jų kūnais, įkūnyta ir veikianti jų paviršiuje. Plika akimi matomas jo treniruotumas, reiškiantis fizinį darbą, režimą ir kontrolę, tampa šios neverbalinės komunikacijos sistemos laidininku. Nepaisant viso to, ką teko paaukoti ar ko atsakyti, moterys jaučiasi ryžtingos ir laimingos savo gyvenimo apsisprendimais.

Apibendrinant – moterų įsitraukimas į sportą – tai laimingo atsitiktinumo apraiška, kurią lydėjo kelias dešimtis metų trunkantis kolektyvinis gyvenimo pokytis. Viena vertus, tai organizmą alinantis, bet grūdinantis režimas, kita vertus – reikalaujantis laisvalaikio ir santykių su kitais artimais žmonėmis permąstymo. Tačiau moterų istorijos neliudija, kad režimas ką nors atėmė – tai sąmoningai aktyvus jų pasirinki-

mas kurti sportininkės tapatybę ir tapti savo pačių kūnų architektėmis (Shilling 1993, cit. pagal Bunsell 2009; 65). Demonstruodamos sportines praktikas, moterys įrodo, kad tai, kas „vyriška“, nebūtinai priklauso išimtinai vyrams (Shilling, Bunsell 2009). Galima sakyti, kad jos kvestionuoja ir ribojantį moteriškumą. Jos savo kūno materialumu įrodo, kad ryžtas, valia, raumenys, kietumas, fizinė jėga gali apibūdinti ir moteris (Shea 2001; 43) ir išardyti sporte užkoduotą homosocialinį vyrų ryšį (Bunsell 2009; 40). Tačiau „štangos“ sportas – rimtas žaidimas, subtiliai diktuojantis ne tik sportinio režimo taisykles. Tiesa, jas galima laikyti pirminių riboženklų visuma, skirstančia kūnus kaip tinkamus arba netinkamus patekti į sportą. Bet kokių taisyklių dar reikalaujama paisyti?

6. Sporto renginys ar grožio konkursas?

Kalbant apie moterų kultūrizmą kaip specifinę sporto su svarmenimis kategoriją, ši tiek varžybų taisyklėse, tiek pokalbiuose su informantėmis pristatoma kaip daugiausia fizinio įdirbio ir pastangų reikalaujanti kategorija. Moters kūnas turi būti profesionaliai raumeningas, kietas, bet svarbios ir raumenų proporcijos, jų simetrija. Jis turi būti ištreniruotas taip, kad atitiktų iš anksto apibrėžtą standartą ir galėtų varžytis galingiausiojo kūno rinkimuose. Apskritai šį sportą galima suprasti kaip hierarchišką struktūrą – aukščiausią poziciją joje užima kultūrizmas, žemiau jo yra *physique*, dar žemiau *figure*, kūno fitnesas ir bikini. Tokioje struktūroje matomas raumenų masės kiekis tampa kategorijos atpažinimo ženklu. Todėl, pavyzdžiui, mažai tikėtina, jog kultūristė kada

nors galės varžytis bikini kategorijoje, o bikini ar kūno fitneso atstovė gali siekti kultūristės statuso. Kultūristės kūnas bikini kategorijoje bus suvokiamas kaip per didelis, per daug raumeningas, netgi negražus. Ir, svarbiausia, nemoteriškas.

Tačiau kokiais nuostatais remiantis yra renkama varžybų nugalėtoja? Vilniaus kultūrizmo ir kūno rengybos klubų sąjungos portale <http://www.kfsajunga.lt/> (sąjunga vienija Vilniaus miesto profesionalius atletus, trenerius, teisėjus ir veteranus) skelbiamas oficialus varžybų organizavimo ir teisėjavimo reglamentas (LK-KRF 2013), kuris taikomas vertinant minėtas sportininkes. Peržvelgus jį matyti, kad daug dėmesio skiriama raumenų treniruotumui, sveikumui, kokybei, bendrai fizinei formai, kūno simetrijai – visam tam, apie ką moterys šnekėjo pokalbiuose, pateiktuose praeitime skirsnyje. Tačiau tai – ne vienintelis scenoje „lošiantis“ dalykas. Moterys, demonstruodamos sportinį profesionalumą, kartu privalo atitikti tam tikrus moteriškumo normatyvus.

Viename iš punktų, pavadintame *Apranga ir sceninis įvaizdis*, skelbiama, kaip moterys vizualiai turėtų atrodyti rungtynių metu. Pavyzdžiui, kultūristės privalo atrodyti ganėtinai paprastai, vengti papuošalų, makiažo ar kitų puošnių detalių:

<...> Rungtyniaujama basomis. Moterys vilki dvių dalių bikinius. Abi bikinių dalys turi būti nepermatomos, švarios ir vienos spalvos. <...>. Apatinė bikinių dalis turi dengti 2/3 sėdmenų. Jei yra užsegimų, jie turi būti paprasti, be jokių papuošimų. Bikinių puošybai negali būti naudojami metaliniai aksesuarai. Naudoti bet kokią papildomą medžiagą bikinių puošybai yra draudžiama. (LKKRF 2013; 17)

1 pav. „Anykščių taurės“ varžybos, 2012. Moterų kultūrizmo kategorijos nugalėtojos.

Šaltinis: Vilniaus kultūrizmo ir kūno rengybos klubų sąjungos tinklalapis
(<http://www.kfsajunga.lt/baltijos-macas-2012.html>)

2 pav. Kūno fitnessininkės pozuoja varžybose Balstogėje, 2012.

Šaltinis: Lenkijos sporto klubo PACO tinklalapis (<http://www.paco.pl>)

Priešingai, kūno fitnessininkėms galioja kiek „laisvesnis“ stilius. Antrajame varžybų etape

<...> dalyvės dėvi dviejų dalių bikinis. Bikiniai naudojami medžiagos, jų spalva, tekstūra ir puošyba pasirenkama sportininkų nuožiūra. Varžybų dalyvės išeina į sceną avėdamos aukštakulniais bateliais. Batelių spalva pasirenkama sportininkų nuožiūra, gali būti atviru kulnu ir priekiu. Pado storis – ne daugiau kaip 7,00 mm, o kulniuko aukštis – ne daugiau kaip 12,00 cm. Batai su „platforma“ draudžiami. (LKKRF 2013; 18)

Jau kitoje vertinimo kriterijų skiltyje detalizuojama, už ką sportininkės kultūristės yra vertinamos rungtynių metu. Šįkart aiškiai pabrėžiama riba tarp moteriškumo ir vyriškumo:

Kultūrizmo varžybų dalyvės turi turėti raumenų, proporcijas, tačiau jų raumenynas neturi priminti vyriško raumenyno. Vienas iš svarbiausių kriterijų yra atletiška, ne per daug raumeninga išvaizda. Labiau pabrėžiama visa fizinė forma, raumenų forma, riebalų lygis (ne toks žemas kaip vyrų kultūrizme) ir sceninis patrauklumas. (LKKRF 2013; 28)

Pagal rungtynių reglamentą, fitnessininkėms galioja panašūs reikalavimai – figūros proporcijos, simetrija, raumenų kokybė, tačiau čia aiškiai parodoma, kad moters užduotis scenoje yra žavėti stebėtojo – dažniausiai vyro – akį:

<...> taip pat atsižvelgiama į veido, plaukų, odos grožį, labai svarbu, kaip sportininkė scenoje išreiškia save: prisistatymas, pasitikėjimas, laikysena, gracija, makiažas, šukuosena, bikinis. Sportininkų, kurios turi didelės kūno raumenų apimtį, labai ryškias venas, matomas raumenų skaidulas, pasirodymą teisėjai turi vertinti žemiausia vieta. (LKKRF 2013; 32)

Ką apie drausminančias taisykles mano paties moterys? Iš vienos pusės, moterys pabrėžia tai, kas, rodos, sporte turėtų būti vertinama pir-

miausia – simetriškai atrodantis idealaus kūno tipas, kuriame akivaizdžiai matyti darbo, režimo ir kontrolės dispozicijos. Varžybų metu iš tiesų į tai teisėjai kreipia dėmesį: „turi būt kokybiškas raumenynas, gylis, sveikas raumuo... Čia pasakot gali daug“ (Emilija, kūno fitnessininkė), o „laimės, aišku, raumeningesnė moteris. Teisėjai supranta, kad taip turi būti“ (Inga, kultūristė).

Tačiau situacija tampa sudėtinga, kai teisėjai (varžybų metu jų būna nuo septynių iki devynių) taip pat privalo įvertinti moteriškumo lūkestį. Anot informantės, dėl to, „<...> pas mus tas sportas nėra objektyvus. Čia nėra, kas pirmas atbėgo... Teisėjai kaip patiko, taip“ (Inga, kultūristė). Apskritai kalbant, moterų jėgos sportas buvo artikuliuotas kaip grįstas subjektyviomis vertintojų nuostatomis, kaip viena informantė pasakė, labai „korumpuotas“ ir atveriantis kelius nesąžiningumui. Paklausus, kas dažniausiai būna rungtynių teisėjai ir ar į jų gretas siekiama įtraukti moterų, sportininkė atsakė mananti, kad to „reikia. Nes vyrai, kaip jie – jie žiūri tą kūno fitnessą, bando įžiūrėti. Ant bikinų jie praranda nuovoką... Kaip aš matau, jie turi savo simpatijas, antipatijas, viena sublyksi savo akim ir viskas“ (Kristina, kūno fitnessininkė). Kūno fitneso sportininkė, dažnai teisėjaujanti renginiuose, mano, kad toks grožio vertinimas ne tik remiasi subjektyvumu, bet ir stokoja sportinio profesionalumo:

<...> aš ateinu demonstruoti formą, raumenyną, o pas mus netgi yra taisyklės apibrėžtos – odos tonusas, gerai, sutinku, kad tu nebūtum koks nors išsekęs ir sukritęs, [bet] veido bruožai – man tai juoką kelia. Todėl, kad aš neinu į mis gražuoles, kaip ir neinu į geriausios konditerės... <...> Keisčiau dar veido grožį, plaukų pateikimą, nes, nu, aš net žinau vieną moterį, kuri

persirgo vėžiu ir ji dėvi peruką. (Emilija, kūno fitnessininkė)

Toks lyties normų citavimas scenoje linksta jas paversti nebe simbolinės prievartos, bet sėkmės kovoje biletu. Ištekiai tam pasiekti – milžiniški, nors galiausiai minėtos moters be plaukų šlovė – trumpalaikė.

Nors grožio ekonomika reikalauja investuoti, iš kitos pusės, dalis moterų į ją įsitraukia su džiaugsmu. Pasiteiravus, ar grožio atributai neužima didžiosios dalies pasiruošimo renginiui, moteris pritilusiu balsu, lyg iš pasalų, man paantrina:

Taip, bet čia yra smagioji dalis. Nes jeigu tu vien raumenis – va, tada tai tikrai to moteriškumo neliks. O tas visas ruoštis, tą visą tiuningą darytis, tai yra, žinok... Dar vienas moteriškas dalykas – tai yra susirast maudymkė. Kad jinai tau tiktų, parsisiųst iš Amerikos, sumokėt nesveikus pinigus ir paskui džiaugtis, vat, kokia jinai graži. Plaukučius, nagučius, ragučius... <...> Kai būna raumuo pradirbtas, tu žinai, kad kūną padarei, nu, ir davai, mergos – puošiames. (Kristina, kūno fitnessininkė)

Kultūristės estetikos tema buvo linkusios laikytis „nuosaikesnės“ pozicijos ir ją pabrėžti labiau raumenų proporcijų ir kūno simetrijos atžvilgiu. Kūno fitnessininkės akcentavo plaukų, odos grožį, ilgus mėnesius, praleistus renkantis bikinį ir batelius, nes varžyboms ruošiamasi „kaip ir į bet kurį renginį moteris – manikiūras, pedikiūras, makiažas, plaukai“ (Emilija, kūno fitnessininkė).

Galviausiai, į sportą galima pasižiūrėti ne tik kaip hierarchizuotą pagal sportinį įdirbį, bet ir pagal lyties *habitus* – nuo kultūrizmo (aukščiausios pozicijos) judant žemyn link *bikini* (žemiausios pozicijos) moteriškumo dispozicijos

turi vis didesnę reikšmę. Renginio metu svarbi tampa ir žiūrovų auditorija, kuri, šalia teisėjų, legitimuoja scenoje pozuojančias moteris – paskatinimo arba nepritarimo šūksniais – kaip seksualias ir sportiškas arba kaip nepatrauklias ir nevertas būti scenoje. Poreikis būti įvertintai ir pastebėtai keičia moterų santykius ir paverčia jas varžovėmis, o ne draugėmis:

Taigi mes stovim ant tos pačios scenos. Yra trys prizinės vietos, finalinis šešetas. <...> Ir tu stengies būt geriausia. Save parodyti. <...> Kadangi krepšinis – komandinis žaidimas, futbolas, ir visi kiti panašūs, tai jie draugauja. Bet jeigu eitų kiekvienas už save – tai kažin, kiek būtų stipri ir nuoširdi ta draugystė. (Emilija, kūno fitnessininkė)

Apibendrinus matyti, kad, pirma – moterys privalo savo kūnus parengti jiems priskirtai normatyvinei sportinei kategorijai ir neperžengti jos rėmų, antra – sportuodamos neužmiršti, kad moters kultūristės ir moters kūno fitnessininkės užduotis scenoje yra nepriekaištingai pademonstruoti moteriškąją lytį. Vyrams šis kriterijus nėra keliamas. Varžybų performanso metu demonstruojamas moteriškumas labai artimas tradiciniam – pasyviai, puošančiam, paklusniam – moters įvaizdžiui. Panašu, kad taisyklėse iš tiesų patvirtinamas simbolinis šio sporto priklausymas vyrams: moterų raumenyno lyginimas su vyriškuoju („<...> dalyvės turi turėti raumenų proporcijas, tačiau jų raumenynas neturi priminti vyriško raumenyno“) įteisina save kaip standartą, uždrausdamas moterims jo siekti. Tinkamai neatlikus savo lyties performanso, žaidime rizikuojama gėdingai pralošti – likti nepastebėtai ir neįvertintai. Moterų sportas yra ir hierarchizuotas – pripažįstant sporto ir lyties nurodymus kaip du pagrindi-

nus taisyklių rinkinius, kultūristės savo kūną drausmina besiremdamas pirmuoju taisyklių rinkiniu, o lyties normas labiau išreiškia *kūno fitneso* kategorijos atstovės. Ir vienos, ir kitos skirtingose kategorijose būtų akivaizdžios pralaimėtojos. Tačiau koks kūnas visų šiame sporte dalyvaujančių moterų yra matomas kaip pats geriausias ir siektinas? Kaip jis atrodo?

7. Kūnas, gebantis keisti pavidalą

Moterų kultūrizmas ir kūno fitnesas tebėra problemiškas socialinis *laukas*, nes, iš esmės pabrėždamas tobulai raumeningą sportininkės kūną, jis pageidauja dvejojo patvirtinimo – kad sportininkė taptų ir pakankamai sportiška, ir pakankamai moteriška. Kaip teigia informantė, anksčiau buvo galima pozuoti su daugiau papuošalų, tačiau taisyklės nuolat keičiamos, ir galimybės atrodyti taip, kaip nori, gerokai sumažėjo. Kai scenoje dar bent keliolika moterų, pirmasis akių kontakto su teisėjais ir publika užmezgimas tampa labai svarbus:

<...> norisi, kad tas maudomas matytųsi. Jis gi daug lemia... Žinot, ką jisai lemia – ne patį [vertinimą], bet kai tu įeini į sceną, pirmas įvaizdis – tu įeini į sceną ir teisėjai tave atsimena. Ir kuo tu įspūdingesnio maudymuko esi savininkė, kuo gražiau ta krūtinė išdėliota... Tu įvingiuoji lėtai ir tave apžiūrinėja. Va, tas įvaizdis lemia viską. (Kristina, kūno fitnesininkė)

Panašu, kad moterys iš tiesų priverstos reflektuoti moteriškumą. Koks jis?

Už nepriekaištingą sportinę išvaizdą biologinis kūnas gali keistis – griežtas režimas, dietos, papildai ar net kartais vartojami steroidai pakenkia organizmui. Tokių medžiagų vartojimas yra kone neišvengiamas. Ištreniruoti kai kurias

raumenų grupes, pavyzdžiui, pečius, moterims kur kas sunkiau nei vyrams, nes „<...> pas mus estrogenas [mes turime estrogeno] – kitas hormonas, pas vyrą testosteronas [vyras turi testosterono], tai mes automatiškai plečiamės taip [rodo į klubus ir skečia rankas], o vyrai – taip [rodo į pečius ir skečia rankas]“ (Emilija, kūno fitnesininkė). Biologinė lytis moterų kultūrizme ir kūno fitnese lemia kur kas lėtesnį sportinį progresą. Kaip teigia moterys, dėl įvairių medžiagų vartojimo gali imti slinkti plaukai, keistis veido oda ar forma, mažėti krūtinės riebalinis audinys, pažemėti balsas, taip pat

sutrinka mėnesinės, netgi pranyksta kažkuriam laikui – tai vienas rimtesnių tokių, kur organizmas duoda ženklą, kad atsargiai, aš jau reaguojau. Sutrinka miegas šimtu procentų, ir netikiu, kas sako, kad ne, man tai nieko... (Emilija, kūno fitnesininkė)

Dėl šių kūno transformacijos ženklų sportininkės visuomenėje tampa kultūrinio iššūkiu: „<...> nenuostabu, kad šių medžiagų susiejimas su sportininkėmis daug kam kontroversiškas, nes jis žeidžia žmonių jausmus apie tai, ką reiškia natūralumas ir kas yra esmingo biologinei lyčiai“ (Shilling, Bunsell 2009; 148). Taigi, sportas su svarmenimis gali grasinti pakenkti biologiniam moters kūnui. Dėl to netgi paties kultūrizmo panaikinimo faktas galėtų būti pateisinamas:

Jeigu man dabar pasirinkimas būtų – laimėsi tik tokia [perdėm raumeninga] – iškart, vienareikšmiškai, ne. Nedalyvausiu. Nu, man nepriimtina, tikrai ne. Tada reikia panaikinti šitą sportą. Kada stovi ant scenos tikras vyras. (Inga, kultūristė)

Tačiau ką „štangos“ sportininkei reiškia būti moterimi? Pirmiausia, „natūralistiniu“ argumentu moteriškumas priešinamas vyriškumui:

Nu, aš manau, kad taip ir turi būt gamtoj – vyras, moteris, ane... Tie standartai, aš sakau, aš esu konservatyvi daugely vietų. Man asmeniškai moteris turi išlikti moteriška. Bent jau išvaizda. (Emilija, kūno fitnesininkė)

Šias nuostatas informantė linkusi aiškinti nuo vaikystės jai skiepytais gana tradiciniais lyčių modeliais. Atrodo, kad ji suvokia šių modelių ribotumą ir palaikomą socialinę hierarchiją:

Suprantat, mus taip jau augino, kad berniukai negali nukritę verkėti, kad berniukas ar jaunuolis turi sumokėt sąskaitas. Mes taip esam auginti. Ir labai labai daug turi nutekėt vandens... Nors mes ir kalbam, kad mes lygiaverčiai, kad mes partneriai... Kad taip būtų. Ne, taip nėra. Pažiūrėkit, kaip vairuoja žmonės. Taip nėra. (Emilija, kūno fitnesininkė)

Būtent tam tikri dominuojantys diskursai („vyrų iš prigimties geresni vairuotojai“, „moteris privalo būti moteriška“ ir t. t.) pasirodė kaip esminė informančių *habitus* dalis. Pasakojimai patvirtino, kad moterų išgyvenamas moteriškumas yra artimas tradiciniam, siejamas su švelnumu, elegancija, o ši įvaizdį dekonstruojantis stiprus ir raumeningas kūnas yra tik „kūnas“, išorinis kiautas, nieko nepasakantis apie fenomenologinį savęs, kaip moteriškų subjektų, patirimą. Jau tris dešimtmečius sportuojančios kultūrizmo atstovės žodžiais, jai

<...> moteriškumas – tai nėra fizinis kažkoks tai [kažkoks] įvaizdis. Čia yra greičiau santykis su žmogum. <...>. Švelnumas, supratimas. Pirmiausia – švelnumas. Jokio grubumo kad nebūtų. <...> Štai, tu neatrodei kaip moteris – suprantu, čia jau yra fizinis dalykas, o aš užsikačialinau, mano raumenys dideli. Jo, galbūt aš neatrodeu kaip ta minkštutė moteris. Bet moteriškumas... Aš galiu būt va tokia [rodo didelį pilvą] ir būt ant tiek moteriška ir grakšti, ir švelni, ir elegantiška, kad kiti net pavydės. (Nijolė, kultūristė)

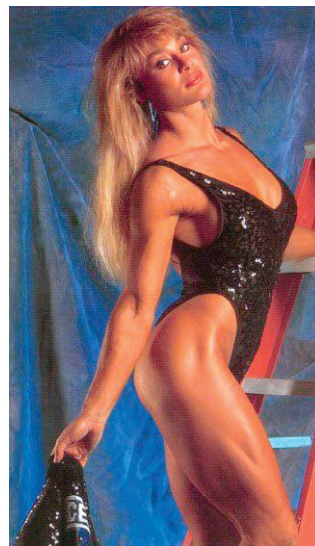
Šis normalizavimo pavyzdys, kai išjaučiamas tapatumas atskiriamas nuo išorinio kūniškumo, kai išvaizda lyg ir priešinama „tikrajam moteriškumui“, verčia taip pat atsivėlginti į interviu metu išryškėjusią skirtį tarp to, kaip moterys save suvokia treniruočių (ypač ruošiantis varžyboms) metu ir anapus sportinės aplinkos. Kultūristės „<...> gyvenime taip neatrodo [vyrų], čia prieš varžybas kokią savaitę ar dvi, o gyvenime jos labai moteriškos atrodo, labai gražus kūnas, biškį raumenuko, tos formos išplaukė. Patinka žmonėms“ (Inga, kultūristė).

Visos šios mintys leidžia jėgos sportininkės kūną conceptualizuoti kaip *suderintą* – tokį, kuris, it biomechanškai valdomas, kai reikia, geba būti ir didelis, ir mažas, ir kietas, ir pažeidžiamas vienu metu. Moterys vertina tokį kūną, kuris tarsi gali keisti savo pavidalą – prireikus pasirodyti kaip sportiškas, treniruotas ir vertas raumeningiausiojo titulo, bet scenoje (ir gatvėje) atpažįstamas ir kaip heteroseksualus bei moteriškas. Perteklinis moteriškumas – dažyti plaukai, šypsena, veido makiažas, ilgi nagai, žaižaruojanti spalvota liemenėlė, aukštakulniai bateliai – turi paslėpti prakaitą ir kasdienį nuovargį sporto salėje. Tiek kultūristės, tiek kūno fitnesininkės scenoje pozuodamos stengiasi pabrėžti lengvumą ir plastiškumą, kuris yra geležinių štangų ir hantelių priešingybė. Informantės žodžiais,

[a]š visada galvoju, kad šitam sporte vyru tapčiau ir viskas. Bet buvo tokia Cory Everson – Ms. Olympia laimėjusi šešis kartus, ji tais laikais buvo žvaigždė. Aš pamačiau nuotrauką – paprasta, labai graži, figūra labai graži – moteris tenai stovi. Aš pamačiau šitą moterį – viskas. Čia buvo mano kumyras. Čia buvo visai ne vyras. Panorėjau būti tik tokia. (Inga, kultūristė)

Paminėta Corrina „Cory“ Everson – devinto dešimtmečio amerikiečių kultūristė, žinoma dėl savo pergalių „Ms. Olympia“ varžybose net šešis kartus iš eilės – nuo 1984-ųjų iki 1989-ųjų. Ji taip pat yra suvaidinusi keliuose aštunto–devinto dešimtmečio filmuose, tačiau kaip kultūristė ji buvo populiari dėl ko kito. Žiniasklaidoje ji vaizduota kaip pavyzdys, kad kultūristė gali atrodyti ypač moteriškai, patraukliai ir seksualiai. Teigiama, kad sporto žurnalistai rašydavo apie ją kaip idealią sportininkę visai ne dėl raumenų. „Kai Cory Everson nuo 1984-ųjų iki 1989-ųjų buvo *Ms. Olympia*, renginys vykdavo Medisono aikštės parke (visi bilietai būdavo išparduoti),

klykiančios fanų minios akivaizdoje.“² Renginys turėjo didžiulį komercinį pasisekimą, o rezultatai netgi būdavo transliuojami gyvai (Bunsell 2009; 30). Tuo laiku C. Everson suformavo naują, socialiai priimtina požiūrį į moteris, kilnojančias štangas, pademonstruodama „moterišką raumeningumą“: buvimą ir pakankamai raumeninga, ir pakankamai moteriška. Akivaizdu, kad šis kūno dermės prototipas negalėjo būti pasiekiamas kiekvienai sportuoti norėjusiai moteriai, tačiau sportininkė sugebėjo „parduoti“ kultūrizmą masėms ir reikšmingai prisidėti prie moterų įtraukimo. Jau tada sklido kalbos, kad esą buvę daug raumeningesnių už C. Everson

3 pav. Corrina „Cory“ Everson – šešerių iš eilės *Ms. Olympia* varžybų nugalėtoja ir serialų / veiksmo filmų *Double Impact*, *Ballistic* aktorė.

Šaltiniai: <https://www.pinterest.com/>; <http://primavera.msk.ru>

² Žr. Rebuttal to John Romano's „The Death of Women's Bodybuilding Did “Ugly” Kill Female Pro Bodybuilding?“ Prieiga per internetą: <https://femuscleblog.wordpress.com/2015/10/18/rebuttal-to-john-romanos-the-death-of-womens-bodybuilding-did-ugly-kill-female-pro-bodybuilding/comment-page-1/>).

varžovių, tačiau atitinkamas jų neįvertinimas įrodo moteriškumo – taip, kaip jį supranta teisėjai ir auditorija, – svarbą *lauke*.

Galiausiai matyti, kad sportinę tapatybę įtvirtinantis režimas šį tą iš biologinių moteriškosios lyties subjektų atima. Lyties raiška čia normalizuojama dviem būdais: darant skirtį tarp vidujai juntamo moteriškumo ir kieto, raumeningo kūno bei po varžybų demonstruojamo moteriškumo ir laikinu jo „išaldymu“ prieš ruošiantis varžyboms. Įdomu, kad sportininkės reikšmingiausiu laikė „natūralų“, t. y. prigimtinių, moteriškumą, esmiškai kitokį nei vyriškumas, iš dalies prarandamą dėl savo pačių aistros sportui. Tyrimo dalyvių retorikoje vargiai konstruojama kitokia nei tradicinėje plotmėje esanti lytis. Neieškoma alternatyvių erdvių, kuriose raumeningas kūnas galėtų būti manifestuojamas kaip absoliučiai kitoks moteriškumas, išlaisvinantis iš tradicinių jo vaizdinių. Sprendimu šioje kovoje tampa dar vienas specifinis „štangos“ sportininkės sugebėjimas – *suderinto* kūno valdymas, kai sportininkė vienu metu pasirodo ir galiūnė, ir auditorijos žvilgsnį glostanti seksuali gražuolė. Jėgos sporto renginiuose sportininkių galia pasiversti lietuviškąja *Cory* galiausiai atperka bet kokius sporto sukeltus nepatogumus ir apdovanoja moteris trokštamu dėmesiu, šlove ir pripažinimu. Tačiau kokios schemos pasitelkiamos, kai sceninis idealas pasiekiamas ne kiekvienai, o praktinės galimybės suderinti savo kūną – ribotos?

8. Kaip išlaikyti *suderintą* kūną? Tarp prisitaikymo ir pasipriešinimo

Visos sportininkės, kalbėdamos apie savo gyvenimą anapus sporto salės, vienbalsiai

pritarė – dėl sportinės (t. y. tradiciškai ne visai moteriškos) išvaizdos jos susiduria su aplinkinių priešišku. Gatvėje raumeningi moterų kūnai palydimi įtariais žvilgsniais, o dažniausiai patiriama diskriminacijos forma – žodinės patyčios ir provokacijos. Kaip prisimena informantė,

ankščiau būdavo ir „steroidinė“, ir „transformeriu“, ir kažką. Dar iš pradžių bandžiau plėšt akį, paskui galvoju, – Jėzus, jūs gi net nesuprantat, apie ką kalba. Nu, prieina tetutė, sako: „O jūs steroidus leidžiatės ar geriat?“ – Valgau, – sakau. Jinai žiūri, aha... Nu, ką durniui sakyti. (Kristina, kūno fitnesininkė)

Visų tokių ir panašių patirčių sportininkės linkusios nesureikšminti kaip kritikos, kuri neturi pagrindo, nes ji – neadekvati ir neargumentuota. *Habitus* veikmė skleidžiasi kaip panašių dispozicijų asmenis vienijantis mechanizmas, kurių ne(iš)gyvenantys, informantės žodžiais, jai „<...> yra praeiviai. Aš labai ramiai reaguuju [į kritiką dėl sportavimo]. Žmogus pats turi būti kažkas labai super, kad galėtų auklėti, primesti, pamokslauti, spręsti, teisti, sverti, matuoti. Ne, man ramu dėl to“ (Emilija, kūno fitnesininkė). Iš pradžių moterys sporto salėje ar gatvėje bandydavo atsikirsti, vėliau tai virto tyla ir atsidėjimu sportui, nes sportas branginamas labiau nei bet koks išgirstas priekaištas: „<...> kas ką šneka, tai, nu... Ar man nuo to duonos mažiau? Tegul šneka, aš savo gyvenimą gyvenu. Jeigu mano gyvenimą pradės reguliuot kitų apkalbos ar kitų nuomonė – nu, viskas. Viskas. Nėr žmogaus, nėra asmenybės“ (Nijolė, kultūristė), ir, nuosekliai pratęsiant mintį, galima sakyti, nėra sportininkės.

Tačiau yra ir kitų strategijų, įkūnytų suvokimo, minties ir veiksmų schemose (Bourdieu 1990) ir veikiančių kūnų išorėje. Jos gali būti perskaitytos kaip siekis susigrąžinti moteriš-

kumą, kuris nepakankamas arba jau prarastas, siejant jį su ilgus metus trunkančia karjera. Visgi gyvenime būti daugiau ar mažiau moteriška moterimi interviu metu norėjo kiekviena tyrimo dalyvė. Naudodamos skirtingus išteklius – materialinius, kūniškus, emocinius – moterys konstruoja socialinę lytį įvairiomis strategijomis. Jos nėra apibrėžtos vieno specifinio *lauko*, o veikia gali būti demonstruojamos (tai, *ką moterys daro*, nei tai, *ką jos sako*) ir gatvės, ir sporto salės, ir varžybų, kurios tampa kasdienės kovos, sunkaus darbo, atsidavimo ir pasiaukojimo kulminacija (Bunsell 2009; 132), erdvėse. Tačiau jos išlieka svarbios norint suprasti, ką sportininkės *daro* siekdamos „nugesinti“ socialinius mikrokonfliktus, ir kartu leidžia pažvelgti, kaip priartėjama prie idealaus – suderinto kūno arba gražios „štangos“ sportininkės – prototipo.

Apvertimo strategija

Apvertimo strategijos pagrindiniu argumentu tampa sportininko arba sportininkės kūnas kaip visuma. Jėgos sporto atstovėms imantis apvertimo strategijos, pats buvimo sportininkė – stipria, raumeninga moterimi – faktas artikuluojamas kaip bet kurios moters galimybė įsitvirtinti sporto lauke tiek, kiek vyrai „šiais laikais“ savąjį šansą jau prarado. Kitaip tariant, ne sunkiai ir atsakingai sportuoti norinčios moterys tampa vyriškos, bet vyrai visuomenėje yra praradę savo vyriškumą. Ši potėmė pirmiausia išryškėjo kalbant apie moterų kultūrizmo panaikinimo faktą.

Iš dalies juokais (turint omenyje, kad juoko forma visada pasakoma dalis tiesos) moterys teigė, jog sunkiausia ir stipriausia kategorija buvo panaikinta dėl pavydžių vyrų kaltės:

Man atrodo, pavydūs vyrai panaikino [kultūrizmo kategoriją] [juokiasi]. Čia humoras, aišku, mano asmeninė nuomonė. <...>. Nu, ir va, kažkas nutarė, tiksliai net nežinau, medikai matomai rekomendavo, bet juokais aš sakau, kad vis tik pavydūs vyrai, nes moterys pradėjo tokias formas daryt, kad netgi... (Emilija, kūno fitnessininkė)

Šis faktas buvo reflektuojamas kaip tam tikra *vyriška* baimės ar neužtikrintumo išraiška, sumišusi su visuomenės nuomone apie prarandamą sportininkų moteriškumą. Dėl to, neva, federacija priėmusi sprendimą panaikinti moterų kultūrizmą (gal tai trečiosios vyrų krizės išraiška?). Sportininkės teigė salėse, kur dažnai pačios dirba trenerėmis, pastebinčios daug potencialių kūno fitnessininkų ar netgi kultūristų, nes moterys nestinga noro siekti rezultatų. Informantė teigia pati suprantanti, kad ilgai ir intensyviai sportuojančios moterys gali pakelti kur kas sunkesnius svarmenis už daugumą vyrų: „<...> mes už mėgėjus vyrus gi daugiau pakeliam, nu ir daugeliui žmonių tas asocijuojasi, kad tai yra nemoteriška“ (Emilija, kūno fitnessininkė).

Minėtas buvo ir „šių laikų“ motyvas, kai vyrai ir moterys, informančių nuomone, yra apsikeitę vaidmenimis – tikro vyro etaloną atitinkančių subjektų dabar labai nedaug. Dėl to klausimas, ar moterys gali užsiiminėti neva vyrų sportu, turėtų būti keičiamas klausimu „kur dingio sportuojantys vyrai?“ Informantės su pašaipu ir liūdesiu kalbėjo apie apsimestinai prakaituojančius vyrus su „Gucci“ tapkutėmis“, laisvalaikio vaikštančius į soliariumą ir savo išvaizda bandančius atitikti „naujojo vyro“ įvaizdį: „Nu, žinai, moterim tai priimtina yra [vaikščioti į soliariumą], bet vyrai, kaip mes

sakom, tikri narcizai“ (Inga, kultūristė). Kita informantė pasakojo, kad ją kalbinęs žurnalistas atvirai pasiteiravęs, ar ši nesijaučianti dėl kultūrizmo panaši į vyrą. Moteris savo atsakymu gerai atspindi pasitelkiamą apvertimo strategiją legitimuodama moteris sporto *lauke*:

Parodžiau į salę, sakau, matot vyrus? Matau. Į kurį, sakau, aš panaši? Ir nutilo, nes nebuvo į ką. Tai, sakau, ar aš vyriška, ar jie moteriški? Ir užsičiaupė visiem laikam. <...>. Nes šiais laikais nelabai eina vyriška pavadinti moterį, užsiauginusią raumenį – nes tie vyrai, dievuliau dievuliau... (Nijolė, kultūristė)

Paslėpto kūno strategija

Kas nutinka, kai norimos sportinės formos pasiektos, bet sunkiai suderinamos su lygiai taip pat norimu įkūnyti moteriškumu? Sprendimą pasiūlo vadinamoji paslėpto kūno strategija, kurią taikant meistriškai užmaskuojamos tos kūno dalys, kurios suvokiamos kaip nederančios.

Paslėpto kūno strategija pasitelkiama ne sporto metu, nors galėtų būti taikoma ir sporto salėje, ir per varžybas. Į interviu susitikimą 2017 m. pavasarį atėjusi informantė teigė tuo metu kas savaitgalį dalyvaujanti sezoninėse varžybose, todėl gatvėje labiau mėgstanti dėvėti drabužius ilgomis rankovėmis. Moteris teigė laukianti poilsio nuo įtempto maratono: „Man dabar kavojasi [slepiasi] gyslos, aš tuo labai džiaugiuosi – visada taip atrodyti, kaip aš atrodau per varžybas, aš nenorėčiau“ (Emilija, kūno fitnessininkė). Sykiu ši citata išreiškia skirtį tarp minėto varžybinio ir nevaržybinio laikotarpių, kurie diferencijuojami moteriškumo plotmėje. Rankas išraizgiusios pūpsančios gyslos moteriai

yra gėdinga kūno dalis, kuri geriau būtų nematoma. Tai padaryti padeda drabužiai:

Ir netgi ne dėl savęs asmeniškai [nenoriu rodyti iššokusią gyslų], nes aš moku ir atsikirsti, ir užčiaupti, bet, tarkim, ar vyras, ar vaikai, jeigu mes kartu atostogaujame, kad jie nejaustų diskomforto, kad mane aptarinėja garsiai. Tai aš pakavojau po rūbais ir tą periodą [po rungtynių] *išgyvenu*. (Emilija, kūno fitnessininkė)

Kita iliustracija parodo fasado valdymą laisvu nuo sporto metu, kai sportininkė palaiko socialinį kontaktą su žmonėmis, nesusijusiais su sportu. Režimas jiems tapęs kone juokingas: „<...> darbe, jos niekaip iš pradžių suprast negalėdavo. Pirmus tris metus – tu ir vėl su savo ryžiais, su savo višta...“ (Kristina, kūno fitnessininkė). Nepaisant to, kad nekreipia dėmesio, moteris leido suprasti, jog jaučia norą pasirodyti tokiu kodu, koks visuomenėje atpažįstamas kaip moteriškas. Tam esą trukdantys pečiai, kurie buvę per platus nuo pat vaikystės. Ruošdamasi į kolegų susitikimą, sportininkė maskuoja šią kūno dalį:

O aš, sakau, aš netampu ta didele [sportininke] – aš stengiuosi savo pečių nerodyti. Aš žinau, kur ta vieta, kur jiems visiem užkliūva. Jeigu aš deduosi kokią suknytę ar ką – aš jau per pusę ranką uždengsiu, aš jau moku apsirengti. Aš jau nesidėsiu tos iškirptos maikės, kad, nu, nenervuot [nenervinčiau] žmonių. Nu, aš žinau, kad jiems skaudės, tai kam juos erzinti, žinai. Nors aš puikiai ir su ta maike jaučiuosi. (Kristina, kūno fitnessininkė)

Kompensavimo strategija

Jei sportavimas atima dalį moteriškumo, šis atgaminamas paslepiant „vyriškas“ kūno dalis ir išryškinant tai, kas moteriška. Trečioji strategija, pavadinta kompensavimo strategija, ir išreiškia

būdus, kuriais jėgos sporto atstovės atliepia lyties normas, kurdamos perteklinį įvaizdį.

Kompensuoti, – vadinasi, su kaupu atsimti tai, kas neišvengiamai prarandama. O tai pasiekti galima makiažu, plaukų priežiūra ar drabužiais. Estetiniu įvaizdžiu ypač rūpinamasi per varžybas, tačiau „gyvenime“, kai kurių informančių nuomone, jos taip pat nori atrodyti moteriškai. Kaip teigia kultūristė, „<...> griežtumas tas pas mane yra [aš esu griežta], bet aš visada žiūrėjau, kokia šukuosena pas mane [mano], kokia ta plaukų spalva“ (Inga, kultūristė). Ji išskleidžia moteriškumo sampratą, kurios laikantis nepriekaištingai įvykdomas moteriškumo pažadas:

O aš nenoriu tų žilų plaukų. Nenoriu būt beveidė. Vat, užtai blakstienas esu pasidariusi. Nenoriu, kad tos lūpos prarastų jaunatvišką raudonį, todėl aš jas dažau. Nu, man gražu. Man gražu. Aš dėl to jaučiuos geriau pati sau. <...>. O kai pas moterį [moters] gera nuotaika, tai su ja ir dirbt smagiau, gyvent smagiau, va, bendraut smagiau. Dabar sėdėčiau, jausčiau diskomfortą, kad turiu pleiskanų, žilų plaukų, ten perbalus, spuoguota – jūs galvojat, aš atečiau su jumis į susitikimą? (Inga, kultūristė)

Taigi, dėl lyties pergyvenama, liūdima, o socialinis gyvenimas tampa priklausomas nuo lyties, jei šios nepaisoma.

Kur ir dėl kokių dar priežasčių moterys jaučia poreikį kompensuoti moteriškumą? Informantės dažnai minėjo varžybų keliamą simetrijos ir bendros estetikos kriterijų, o krūtinę reflektuojama kaip dalis, kuri kuria ir palaiko tą simetriją. Kūno fitnessininkė fantazuoja apie krūtų didinimo operaciją:

Ryžčiaus [plastinei chirurgo operacijai]. <...> Žinokit, turbūt ir dėl amžiaus, ir iš meilės sportui.

Pirmas dalykas, kadangi vertina ir estetinį grožį, tai tu turi atrodyt patraukliai. Tu arba darai, arba nedarai – tau arba tinka šitos taisyklės, arba netinka. Tai tu esi priverstas. (Emilija, kūno fitnessininkė)

Kaip vienas iš būdų kompensuoti nedidelę krūtinę yra vienietinio, tik sau skirto maudymuko siuvimas, kainuojantis didelius pinigus, nes neretai puošiamas Swarovskio kristalais: „Nu, kaip, gali nepuošt. Nieks nereikalauja, kad tavo maudukas būtų papuoštas. Papuošimai *jie* turi būt, bet kokį tu nori – tokį daryk. Bet tu prakiši“ (Kristina, kūno fitnessininkė). Šiuo daiktu patenkinamas tiek simetrijos, tiek proporcijų, tiek moteriškumo reikalavimas.

Kita informantė papasakojo, kaip priėmė sprendimą pasididinti krūtinę. Poreikis atsirado dėl dietų visai sunykus riebaliniam krūtinės audiniui. Nuvykusi į užsienio varžybas informantė pastebėjo, kad didžioji dauguma sportininkių yra su silikoninėmis krūtinėmis. Todėl po grožio chirurgo skalpeliu ji gulusi ne dėl savęs, bet dėl sporto:

Ir grįžtant iš Lietuvos man vyras pasakė:

– Jeigu tu dar nori likt scenoj, tau reikės papų.

– Kooo?... – sakau. – Tu durnas?

– Nu, žinok, bet tu nesiziūri, – sako.

Aš taip: – Rimtai?

– Nu, – sako, – nesiziūri.

– Nu, tai, – sakau, – reikia.

Ir už dviejų savaitių jau turėjau papus. (Kristina, kūno fitnessininkė)

Taigi, ką šios strategijos parodo? Viena vertus, jos parodo praktinius būdus, kuriais siekiama tapti gera, galbūt idealia „štangos“ sportininke. Jos taip pat leidžia kalbėti apie šį sportą kaip aukštesniosioms klasėms priklausančių moterų žaidimą – tiek kūno skulptūravimas,

ties jo puošyba nėra finansiškai prieinami visoms moterims.

Apvertimo strategija pasitelkiama sukeisti vyrus ir moteris vietomis, klausiant, kas iš tiesų sporto salėje patiria krizę – moterys ar nevyriški vyrai? Ir nors ją galima matyti kaip įgalinančią moteris ištraukti žaisti socialinių sporto žaidimų, ji vis tiek linksta socialinę vyro lytį pateikti kaip matą, pagal kurį „štangos“ sportininkė įleidžiama į jėgos sportinį *lauką* ir pagal kurį vertinama. Panašiai interpretuoti galima ir paslėpto kūno bei kompensavimo strategijas, kai moterys aktyviai užsiima kūno formavimu – subtiliai maskuoja arba sąmoningai pabrėžia (ne)pageidaujamas kūno dalis. Bet ar galiausiai tai ne įrodymas, kad jų kūnai yra skulptūruojami ne tik asmeninėmis pastangomis, bet ir juos atspindinčiomis reakcijomis? Tiek norimo dydžio krūtinė, tiek makiažas ar suknelė per draugų vakarėlius sau ir kitiems turi priminti, kad su moteriškumu dar nebaigta. Jei atsitiktinė praeivė kartais suabejotų, sportininkė atsakytų, „<...> kad čia taip tik po varžybų, o paskui aš ateisiu pas tave į vakarėlį – tu būsi nustebus, kokia aš būsiu moteriška ir kokį aš pasisekimą turėsiu“ (Inga, kultūristė).

Išvados ir diskusija

Moterys, praktikuojančios „štangos“ sportą – kūno fitnessą arba kultūrizmą, – apie jo pradžią savo asmeninėse istorijose atsiliepė kaip apie geriausią atsitiktinumą. Sporto salė ir visa tai, kas su ja susiję – kasdienis režimas ir treniruokliai, taip pat varžybos bei pirmosios pergalės, – yra, anot P. Bourdieu, specifinis *laukas*, kurio ribas ir sudaro minėti simboliai. Tik įveikus juos galima pretenduoti tapti (gera)

sportininke. Sudėtingas režimas įtvirtina svarbią sportininkės tapatybės dalį, dėl kurios su aplinkiniais, Susie Scott (2015) terminais kalbant, tenka derėtis. Net artimiausia aplinka į vizualiai didėjančią sportininkę ne visada žiūri palankiai. Prisiimdamos aktyvų vaidmenį, moterys renka sportinę tapatybę, sykiu specifines sporto praktikas paversdamos savaime suprantama *habitus* dalimi. Šia prasme moterys iškyla kaip socialinių normų laužytojos ne tik dėl išvaizdos, bet ir dėl to, kad savanoriškai rinkosi tokiomis tapti.

Jėgos sporto *lauke* veikia ne tik sportinės dispozicijos. Svarbus vaidmuo tenka ir moteriškumo reprezentacijai sportinių renginių metu, kurių taisyklės nėra tik neformalus sporto bendruomenės sutarimas, bet raštiškai įtvirtinta prievolė. Sportininkių pasiekimai *lauke* priklauso ir nuo to, kaip gerai moteris atlieps išvaizdos ir elgesio reikalavimus. Šie grindžiami ne laisvai pasirenkama lytiškumo ekspresija, beveik nepalikdami vietos fantazijai ir interpretacijoms. Šia prasme varžybų nuostatuose įvardyti sportinio pranašumo lūkesčiai priartėja prie tradicinio moteriškumo versijos, reikalaudami reprezentuoti seksualumą ir patrauklumą, lengvumą ir pasyvumą. Oficialus taisyklių rinkinys (LK-KRF 2013) akivaizdžiai parodo, kad ši sporto šaka pagal simbolines teises išlieka vyrų sportu (draudžia moterims siekti atitinkamai didelių raumenų, vyro raumenyną steigia kaip palyginamąjį). Dalis informančių išvaizdos vertinimo kriterijų mato kaip ribojantį ir nereikalingą, kuris sportą paverčia nesąžiningu ir subjektyviu. Kita vertus, akivaizdžios ir mėgavimosi pasiruošimo varžyboms nuotaikos – „štangos“ sportininkės tapatybę įtvirtina ir pastangos kuo tiksliau atspindėti (ne kurti) moteriškumą.

Kultūrisčių ir kūno fitnessininkų moteriškumas grindžiamas „natūralistiniu“ argumentu, kuris, anot informančių, ne kūno paviršiuje, bet jų viduje. Apie raumenų ir formos dydį galiausiai atsiliepiama tik kaip apie varžybų metu esantį atributą. Ši artikuliacija – tai būdas nuslopinti kylantį tapatybės konfliktą tarp to, kaip moteris jaučiasi, ir tarp to, kaip faktiškai atrodo. Konfliktą išsprendžia konceptuali *suderinto kūno* metafora, kuriam keliami dideli dvejetainiai kriterijai. Svarbu, kad scenoje matytusi ir treniruotumo, ir pažeidžiamumo dispozicijos – tada moteris galės pozuoti varžybose, įgydama simbolinį ir socialinį kapitalą. Gera kultūristė ar kūno fitnessininkė – moteris, kuri sumaniausiai balansuoja ant šios ribos.

Kasdienė sportininkų patirtis dažnai susijusi su neigiamomis aplinkinių reakcijomis dėl neperkandamo gyvenimo būdo ar sportuojant prarasto moteriškumo. Dėl šių priežasčių yra įsitraukiama į, viena vertus, aktyvų savęs rekonstravimą, kita vertus, siekiama atitikti ribojamą ir ribojantį lyties standartą. Tai pasiekama legitimuojant moteris sporto salėje ir pabrėžiant krizėje atsidūrusį vyriškumą, dėl kurio „moteris

su raumenimis“ tampa pateisinama. Paslėpto kūno ir kompensavimo strategijos apibrėžia siekį įtikti socialinei normai, o visos trys kartu savęs kūrimo pastangos išspraudžia sportininkes į gana siaurus lyties tapatybės ir jos raiškos rėmus. Įkūnytos strategijos paaiškina, kaip jėgos sporto atstovės sprendžia tarpasmeninių santykių konfliktus, bandydamos save pateikti kaip niekuo neišsiskiriančias moteris.

Pats moterų jėgos sporto *laukas* yra ribojamas dvejetainių taisyklių, giliai internalizuotų į *habitus* ir veikiančių kaip tikrovė bei patvirtinančių šios sporto šakos priklausymą vyrams. Šioje tikrovėje abu taisyklių rinkiniai reflektuojami kaip vienodai svarbūs. Moterys mėgaujasi būdamos tiek raumeningo kūno, tiek perteklinio moteriškumo savininkėmis. Nuolatinis – tiek sceninis, tiek kasdienis – štangos moterų paklusimas konvenciniam lyties apibrėžimui leidžia kalbėti apie simbolinę prievartą, kuri sykiu su pačių moterų bendrininkavimu suskirsto jų kūnus į tinkamus ir atmestinus „štangos“ sporto *lauke*. Lytis čia pasirodo ne kaip įgalinantis, o veikiau kaip įkalinantis socialinis mechanizmas.

LITERATŪRA

Adkins, Lisa. 2004. „Introduction: Feminism, Bourdieu and after“ in Lisa Adkins and Beverley Skeggs (eds.) *Feminism after Bourdieu*. Chichester: John Wiley and Sons Ltd.: 3–18.

Andreasson, Jesper; Johansson, Thomas. 2015. „From Exercise to “Exertainment”. Body Techniques and Body Philosophies Within a Differentiated Fitness Culture“, *Scandinavian Sport Studies Forum* 9 (6): 27–45.

Atencio, Matthew; Beal, Becky; Wilson, Char-

lene. 2009. „The Distinction of Risk: Urban Skateboarding, Street Habitus and the Construction of Hierarchical Gender Relations“, *Qualitative Research in Sport and Exercise* 1 (1): 3–20.

Bolin, Anne. 2009. „Embodied Ethnography: Seeing Feeling and Knowledge Amongst Body-builders“ in Salamone A. Frank (ed.) *Global Cultures*. Cambridge: Cambridge Scholar Publishing.

Bourdieu, Pierre. 1978. „Sport and Social Class“, *Social Science Information* 17 (6): 819–840.

- Bourdieu, Pierre. 1990. *The Logic of Practice*. Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, Pierre. 1997. „Eine sanfte Gewalt. Pierre Bourdieu im Gespräch mit Irene Dölling und Margareta Steinrücke“ in Irene Dölling and Beate Kraus (eds.) *Ein alltägliches Spiel. Geschlechterkonstruktion in der sozialen Praxis*. Frankfurt am Main: Suhrkamp: 218–230.
- Bourdieu, Pierre. 2001. *Masculine Domination*. Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, Pierre; Wacquant, J. D. Loic. 2003. *Įvadas į refleksišią sociologiją*. Vilnius: Baltos lankos.
- Bunsell, Tanya. 2009. *Strong and Hard Women. An Ethnography of Female Bodybuilding*. London: Routledge.
- Chambers, Clare. 2005. „Masculine Domination, Radical Feminism and Change“, *Feminist Theory* 6 (3): 325–346.
- Hargreaves, Jennifer. 1994. *Critical Issues in the History and Sociology of Women's Sports*. London: Routledge.
- Heywood, Leslie. 1998. *Bodymakers: A Cultural Anatomy of Women's Bodybuilding*. New Brunswick: Rutgers University Press.
- Jankauskaitė, Margarita. 2004. „Moteryų (ne) reprezentacija masinės kultūros vaizdiniuose“, *Sociologija. Mintis ir veiksmas* 3: 52–64.
- Kidder, L. Jeffrey. 2013. „Parkour, Masculinity and the City“, *Sociology of Sport Journal* 30 (1): 1–23.
- Kraus, Beate. 2006. „Gender, Sociological Theory and Bourdieu's Theory of Practice“, *Theory, Culture & Society* 23 (6): 119–134.
- Lasch, Christopher. 1991 [1979]. *The Culture of Narcissism. American Life in an Age of Diminishing Expectations*. New York: W. W. Norton & Company.
- Lefebvre, Henri. 1995. *Introduction to Modernity*. London and New York: Verso.
- LKKRF. 2013. *Lietuvos kultūrizmo ir kūno rengybos federacijos varžybų organizavimo ir teisėjavimo reglamentas*. Kaunas: LKKRF Teisėjų Kolegija. Prieiga per internetą: http://www.kfsajunga.lt/assets/files/Dokumentai/LKKRF_reglamentas_2013_04_20.pdf (žiūrėta 2018 08 08).
- Lowe, Maria R. 1998. *Women of Steel: Female Bodybuilders and the Struggle for Self-Definition*. New York: New York University Press.
- Maslauskaitė, Aušra. 2002. „Moteryms skirtos žiniasklaidos raida Lietuvoje“, *Filosofija. Sociologija* 4: 31–39.
- McGrath, A. Shelly; Chahanie-Hill, A. Ruth. 2009. „Big “Freaky-Looking” Women: Normalising Gender Transgression Through Bodybuilding“, *Sociology of Sport Journal* 26 (2): 235–254.
- Mennesson, Christine. 2012. „Gender Regimes and Habitus: An Avenue for Analysing Gender Building in Sports Contexts“, *Sociology of Sport Journal* 29 (1): 4–21.
- Messner A., Michael. 1988. „Sports and Male Domination: The Female Athlete as Contested Ideological Terrain“, *Sociology of Sport Journal* 5 (3): 197–211.
- Messner A., Michael. 1992. *Power at Play. Sports and the Problem of Masculinity*. Boston: Beacon Press.
- Petraitis, Arūnas. 2016. *Lietuvos kultūrizmas 1965–2015. Iliustruota „geležinio“ sporto istorija*. Vilnius: Litera.
- Scott, Susie. 2015. *Negotiating Identity: Symbolic Interactionist Approaches to Social Identity*. Cambridge: Polity Press.
- Scraton, Sheila; Fasting, Kari; Pfister, Gertrud; Bunuel, Ana. 1999. „It's Still a Man's Game? The Experiences of Top-Level European Women Footballers“, *International Review for the Sociology of Sport* 34 (2): 99–111.
- Šėporaitytė, Deimantė. 2006. „Negalia ir lytis. Fiziškai neįgalių moterų moteriškumo sampratos“, *Sociologija. Mintis ir veiksmas* 18 (2): 108–130.
- Shea, B. Christine. 2001. „The Paradox of Pumping Iron: Female Bodybuilding as Resistance and Compliance“, *Women and Language* 24 (2): 42–46.
- Shilling, Chris; Bunsell, Tania. 2009. „The Female Bodybuilder as a Gender Outlaw“, *Qualitative Research in Sport and Exercise* 1 (2): 141–159.
- Tereškinas, Artūras. 2004. „Konfliktinė hegemonija: žiniasklaida ir moterys Lietuvoje bei Europos Sąjungoje“, *Sociologija. Mintis ir veiksmas* 3: 65–78.
- Tereškinas, Artūras. 2007. *Esė apie skirtingus kūnus*. Vilnius: Apostrofa.

Tereškinas, Artūras. 2011. *Vyrų pasaulis. Vyrų ir žaizdos vyriškumas Lietuvoje*. Vilnius: Baltos lankos.

Thorpe, Holly. 2009. „Bourdieu, Feminism and Female Physical Culture: Gender Reflexivity and the Habitus-Field Complex“, *Sociology of Sport Journal* 26 (4): 491–516.

Willis, Paul. 1974. *Performance and Meaning: A Socio-Cultural View of Women in Sport. CCCS Stencilled Occasional Papers. No.19*. Birmingham: Centre for Contemporary Cultural Studies.

ABSTRACT

THE FEMALE *HABITUS* IN THE FIELD OF BODYBUILDING AND BODY FITNESS: GENDER AND SYMBOLIC DOMINATION

Based on P. Bourdieu's concepts of habitus, field and masculine domination, the main objective of this article is to reconstruct the social boundaries of women's weightlifting and the operating principles of the woman's habitus within the field of bodybuilding. It is argued that women's body fitness and women's bodybuilding are inevitably related to power and gender. An analysis of qualitative, semi-structured interviews with four female athletes (of whom two are female fitness athletes and two others are former female bodybuilders) provides answers to the main research question: what embodied social regulations enable (or restrict) the access of women to an athletic discipline if it is traditionally defined in terms of masculinity? It is further argued that two main criteria arise and take effect in the field of weightlifting: besides the necessity to follow a strict regime and maintain the body in proper shape, a no less important social rule is to embody a socially acceptable form of femininity. The concept of a "synchronized body" is suggested in order to explain the everyday effort to keep the athletic body in between the ever insufficient femininity and the excessive masculinity. Finally, in terms of their bodies, women athletes practice specific strategies in order to suppress the identity conflict between their athletic and "normal," mundane lives.

Sociologijos ir socialinio darbo institutas
Filosofijos fakultetas
Vilniaus universitetas
Universiteto g. 9
LT-01513 Vilnius
El. paštas: karalius.mk@gmail.com